

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Кафедра педагогіки і психології

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему: Соціальні міжособистісні відносини у дітей дошкільного віку

Виконала: студентка IV-го курсу,
напряму підготовки (спеціальності)
6.010101 Дошкільна освіта

Сопов Л. – Е. С.

Керівник: Бергхауер – Олас Е. Л.
Рецензент:

Берегово – 2016 р.

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Pedagógia és Pszichológia Tanszék

Szopó Livia – Etelka

Társas kapcsolatok óvodáskorban

Szakdolgozat

Témavezető:

Berghauer – Olasz Emőke

Recenzens:

Beregszász – 2016

Зміст

ВСТУП.....	5
I. Людина як соціальна істота	8
1.1. Прив'язаність в утробі матері.....	9
1.2. Прив'язаність після народження	10
1.3. Прив'язаність після першого року життя	11
1.3.1. Стосунки між членами в сім'ї	12
1.3.2. Від залежності до незалежності	15
1.3.3. Формування "я"-концепції	18
1.4. Соціальні міжособистісні відносини у дітей ясельного віку... 25	
1.5. Соціальні міжособистісні відносини у дітей дошкільного віку.26	
1.5.1. Угрупування дошкільників	28
1.6. Соціальні міжособистісні відносини у дітей молодшого шкільного віку	34
II. Соціометрія	36
2.1. Початок соціометричних досліджень	37
2.2. Соціометрія кількох аспектів.....	38
III. Аналіз малюнків	44
3.1. Кінетичний малюнок дитячого садка	46
IV. Результати емпіричного дослідження	48
ВИСНОВКИ.....	61
Резюме	63
Використана література	64
Список рисунків	67
Список таблиць.....	68
Додатки.....	69

Tartalom

BEVEZETÉS.....	5
I. Az ember mint társas lény	8
1.1. Kötődés az anyaméhben	9
1.2. Kötődési viselkedések a születés után.....	10
1.3. Kötődési viselkedés egy éves kor után.....	11
1.3.1. A családon belüli kapcsolatok.....	12
1.3.2. A függőségtől a függetlenedés felé	15
1.3.3. Az éntudat kialakulása.....	18
1.4. A bölcsődébe járó gyermekek kapcsolatai	25
1.5. Az óvodáskorú gyermek társas kapcsolatai.....	26
1.5.1. Óvodai csoportosulások	28
1.6. Az iskolás gyermek társas kapcsolatai	34
II. A szociometria	36
2.1. A szociometria vizsgálatának kezdete.....	37
2.2. A több szempontú szociometria lépései	38
III. A rajzelemzés.....	44
3.1. Kinetikus óvodarajz.....	46
IV. Esettanulmány.....	48
ÖSSZEFOGLALÁS.....	61
Ukrán nyelvű összegzés	63
Felhasznált irodalom jegyzéke	64
Ábrák jegyzéke.....	67
Táblázatok jegyzéke.....	68
Mellékletek.....	69

Bevezetés

Szakedolgozatom címe Az óvodás korú gyermekek társas kapcsolatának vizsgálata. Azért esett erre a témára a választás, mivel a pedagógiai gyakorlataim során többször is látogattam óvodát, ahol alkalmam volt megfigyelni az óvodás korú gyermekek társas viselkedését. Ennek alapján szerettem volna különböző módszereket kipróbálni a gyermekek társas kapcsolatainak hatékony vizsgálatára. A gyereke már óvodás kor előtt is érdeklődnek társaik iránt, az óvodába kerülés után még inkább fokozódik az érdeklődésük. A társas kapcsolatoknak jelentős hatás van a személyiségfejlődésre és a társadalomba való beilleszkedésre, vagyis a szocializációra. Felméréseimet az Ungvár 8. számú Csengőcske óvoda Katica nevű, vegyes csoportjában végeztem, amelyet 3 és 6 év közötti gyerekek alkotnak. A vizsgálat során 4 és 6 év közötti gyerekekkel végeztem a kutatást. Munkám során a szociometria és a rajzelemzés módszere által próbáltam betekintést nyerni az adott csoport társas szerkezetébe.

Célom a szakdolgozat megírásával az, hogy tapasztalatot szerezzek az óvodás korú gyermekek társas kapcsolatainak vizsgálata terén. Tudomást szerezzek arról, hogy melyik módszer alkalmazható, esetleg melyik az, amelyik nem alkalmas az óvodás korú gyermekekkel végzett vizsgálatokra.

A szakdolgozatom kutatásához kapcsolódó hipotézisem, hogy a több szempontú szociometria és rajzelemzés együttes alkalmazása, már az óvodában is lehetséges, valamint, hogy valós eredményeket kapunk a kutatás során, melyek kifejezik majd az óvodás korú gyermekek jellemzőit a társas viselkedés terén.

Az első fejezetben a kötődés fontossága és hatása van leírva. Bemutatásra kerül a magzat és anyja közötti kölcsönös kötődés kezdetleges formája, a méhen belüli kötődés. Továbbá a születés és egy éves kor utáni kapcsolat kerül felvázolásra. Fontos összetevőjét képezi a fejezetnek a családon belüli kapcsolatokkal foglalkozó rész, melyben részletesen van tárgyalva az anya és gyermeke, az apa és gyermeke valamint a testvérek közötti kapcsolat. A családon belüli kapcsolatok mellett bemutatásra kerül a leválás, függetlenedés folyamata. Szintén ebben a fejezetben nyerhetünk betekintést az én fejlődés, mint a személyiség alakulásának és a társas világba való beilleszkedés alapjaiba. A következő három alfejezetben jelennek meg a bölcsődés, óvodás valamint iskolás korú gyermek társas kapcsolatainak jellemzői.

A második fejezet a szociometriai címet kapta, mivel ebben a részben kerül tárgyalásra a szociometriai vizsgálatok története, valamint bemutatásra kerül a Moreno által alkalmazott szociometria és Mérei által alkalmazott több szempontú szociometriai kutatások különbségei. Továbbá vázolja van a több szempontú szociometriai felmérés készítésének folyamatai lépésről lépésre.

A harmadik fejezetben a rajzvizsgálat bemutatására kerül sor. Megtudhatjuk, milyen típusai vannak a rajzteszteknek. Említésre kerül Vass Zoltán professzor neve, akinek a nevéhez köthető a rajzelemzés módszere. A fejezeten belül tárgyaljuk a kinetikus iskolarajzot valamint a teszt felvételének módszerét.

Az utolsó fejezetben az óvodai csoportban végzett több szempontú szociometriai vizsgálat és rajzvizsgálat eredményei kerülnek bemutatásra. Itt jelenik meg tehát az elkészített gyakorisági és kölcsönösségi táblázatok, valamint a szociogram és kinetikus szociogram értelmezése.

A munka megírása során a könyvtári anyaggyűjtés módszere is alkalmazásra került. A felhasznált szakirodalmak közül az egyik legjelentősebb Vass Zoltán *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai* című könyve, amely rendkívül értékes és úttörő műnek számít. A szerző gazdagon használja a különböző szakirodalmakat. Csak ebben a műben 648 irodalmi adatra hivatkozik. Nagy tapasztalatáról az is tanúskodik, hogy ebben a könyvben a 25 000 darabból álló gyűjtéséből 1256 megtalálható. A könyv átfogó, teljes képet ad a pszichodiagnosztikai rajzelemzés módszeréről. Részletes leírásra kerülnek a rajztesztek felvételi technikái, valamint a rajzok helyes értelmezése és elemzése.

Mérei Ferenc *Közösségek rejtett hálózata* c. könyve nagy jelentőséggel bírt a munka megírása szempontjából. A könyv először 1971 - ben készült el, akkor még világújdonságnak számító szociometriai adatok értelmezését és elemző módszereinek leírásait tartalmazza. A mű pontos útmutatást ad a szociometriai felméréshez, a szociogramok készítéséhez, a társkapcsolati mutatók kiszámításához. Bemutatja a kisebb – nagyobb közösségekben kialakult kötődések, választások, csoportosulások, társas viszonyok, konfliktusok feltárásához szükséges módszereket. Tárgyalja továbbá a Moreno szociometriája és Mérei több szempontú szociometriája közötti különbségeket.

Mérei Ferenc és Binét Ágnes *Gyermeklélektan* című művének is jelentős szerepe volt a kutatott téma megismerése szempontjából. A műben találkozhatunk a gyermeki kötődés típusaival, többek között az anya – gyermek kapcsolat részletes leírásával, valamint a korai társas kapcsolatok

felvázolásával. Tárgyalja továbbá a gyermeki csoportok felépítését, valamint a gyermek társas világba való beilleszkedését.

A munka elkészítése szempontjából jelentős szakirodalom Mönks és Knors *Fejlődéslélektana*. Olyan alapvető munka, amely tükrözi a fejlődéslélektan tudományának eddigi eredményeit. E mű komplex módon - az integrált közelítésmódot és gyakorlati szempontokat is érvényesítve - dolgozza fel a kutatási eredményeket. Különös értéke a könyvnek, hogy az integrálás mellett felvállalja a gyakorlat-központúságot is, olyan kérdéskörök is terítékre kerülnek, amelyek ma különösen aktuálisak a személyiségfejlesztő munkában.

A téma aktuális napjainkban is, hiszen modernizált és felgyorsult világunkban még inkább tudatában kell, hogy legyünk, valamint oktatói munkánk során figyelembe kell, hogy vegyük az adott csoportok kapcsolatainak szerveződését.

I. Az ember, mint társas lény

Noha az egyén az érzelem helye – csakis őbenne mérhető az érzelem -, a társas mátrix határozza meg, ki, milyen érzelmeket, mikor, hol, milyen alapon és milyen okból fog nagy valószínűséggel tapasztalni, illetve hogyan fejezik ki azokat

(Hámori, 2006, 18.)

A személyiségfejlődés összetett hatásrendszerek eredménye. Az örökletes és a környezeti tényezők nemcsak a szomatikus, a pszichikus, a kognitív funkciók fejlődésére fejtik ki hatásukat, hanem a szociális viselkedés megnyilvánulásaira is (Cole - Cole, 2003, 374.). A személyiségünk embertársainkkal szerveződött kapcsolatok rendszerében formálódik.

Az ember alapvetően társas lény, ezért természetes igénye a közösségi lét, a közösségben való létezés. Az egyes emberekkel átélt kapcsolatok élményei, érzelmi emléknymoi a személyiségfejlődés lényeges építőköveit jelentik. A perszonális kötődési viszonyulás az emberi viselkedés szabályozásáért felelős érzelmi működésrendszer részét képezi, amelynek alapja a korai anya – gyermek kapcsolatban alakul ki, azonban a kötődés örökletes és a későbbi életkorokban fellelhető további komponensei is megtalálhatók benne. Mindazonáltal a kötődésemélet lehetőséget nyújt a korai kapcsolat értelmezésén túlmenően a személyiségfejlődés újabb és újabb életkori szakaszaira vonatkozó pedagógiaelméleti és gyakorlati pedagógiai következtetéseinek a továbbgondolására is (Zubrits, 2012, 102 – 103.).

Tehát az emberi kapcsolatok jelentősége szinte túlbecsülhetetlen életünkben. A társaknak nem kizárólag a lelki egészség, hanem a kiegyensúlyozottság és a pszichés komfortérzet szempontjából is fontos szerepük van. A bennünket körülvevő emberek hatással vannak a normáink alakulására, a feladatvégzés színvonalára valamint az önértékelésre (N. Kollár – Szabó, 2004, 279.).

A szociálpszichológia az a tudomány, mely a társas világ pszichológiai oldalaival foglalkozik. Rendkívül szerteágazó és kiterjedt. A társas világ elemzéséhez tartoznak a csecsemő első mosolyai, egyáltalán a szocialitás (társasság) különleges jelentősége az emberré válásban, a személy korai érzelmei a kognitív fejlődésben. Ide tartoznak a naiv pszichológiai elméleteink a társakról s a viselkedés okairól, valamint a társas sztereotipizálás formái egészen az előítéletekig. A

szociálpszichológia törzsanyagát tehát az attitűdök, a csoportszerkezet, a befolyásolás meghatározói képezik (Pléh – Borsoss, 2004, 797.).

A társas kapcsolatok a közösségekben bontakoznak ki. A közösség (csoport) mint társas közeg létfontosságú szerepet játszik az ember egész életében, mert az egyén közösség nélkül élet- és fejlődésképtelen. Ebből fakadóan „[...] minden életszakaszban szükségszerűen kapcsolódunk különböző kiscsoportokhoz. [...] Ezek a csoportok a társas hatásokon keresztül befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait” (Sallai, 1996, 80.).

1.1. A kötődés az anyaméhben (Intrauterin kötődés)

A prenatális fejlődés az élet folyamatának olyan lényeges kezdeti szakaszának tekinthető, amely nem választható el a következő életszakaszok eseményeitől, azokkal szoros kapcsolatban áll.

A gyermek első környezete az anyaméh. Már a fogantatástól kezdve szoros kapcsolat áll fenn az anya és a magzat között. A babáját váró anya szubjektív érzései, gondolatai meghatározó módon járulnak hozzá a kötődés alakulásához. A fizikai fogantatással párhuzamosan végbemegy egy lelki értelemben vett fogantatás is (Zubrits, 2012, 102 – 103.). Az anya belső világának minden rezdülése, mint például az anya depressziója, hormonális zavarok, párkapcsolati zavarok, érintik a magzat testét és lelkét. Kutatások bizonyítják, hogy az anya születendő gyermekével kapcsolatos beállítódásai maghatározóan hatnak a születendő gyermek személyiségére, másokkal való viszonyára (Hidas – Raffai – Vollner, 2013, 11 – 13.). A külső világ behatásai szintén eléri a magzatot. Ebben a folyamatban nagyon sok tudatos és tudattalan összetevő játszhat szerepet, amelyek együttesen eredményezik a méhen belül növekvő baba folyamatos elfogadását, a hozzá fűződő érzések erősödését. De az adott családi közösség tagjainak várakozásai szintén fontosak lehetnek.

Más vizsgálati eredmények azt is megerősítik, hogy az intrauterin kötődés alakulásában az anya magzatának erősebb mozgásaira adott érzelmi viszonyulásaitól kezdve határozható meg az az időszak, ahonnan számítva jelentőssé válik a legkorábbi kapcsolat erősödése (Stocker – Hargitai, 2007, 239 – 259.) .

Tehát az anyaméhben szerzett tapasztalatok kihatnak az ember testi – lelki fejlődésére, személyiségére és innen eredően a társas kapcsolatainak milyenségére (Hidas – Raffai – Vollner, 2013, 11 – 13.).

1.2. Kötődési viselkedés a születés után

A gyermek keresi a kötődést anyjával a születése után is. Mérei szerint az újszülött viszonya anyjához egy veleszületett emberi sajátosság. Olyan helyzet, amelyet egyrészt a lét biztosítása, másrészt a ráutaltság határoz meg, s kisgyermeknél egy idő után ennek megvan az érzelmi megfelelője is (Mérei – Binét, 1981, 14.). Tehát a csecsemő rendelkezik olyan hajlammal, hogy bizonyos emberek közelségét keresse, és hogy ezek mellett az emberek mellett biztonságban érezze magát. Ezt kötődésnek nevezzük és ez a későbbi kapcsolatok alapjául szolgál. Bowlby szerint, a családi környezet, amelyben a csecsemő első s egyben legfontosabb tapasztalatait **szerzi** ez a szociális kapcsolatok modellje (Zsolnai, 2001, 26.).

A szakaszok megnevezési	Időszak	Jellemzők
1. Kötődés előtti szakasz	születéstől 6. hétig	Nem keseredik el ha idegen gondozza.
2. A kötődés keletkezésének szakasza	6. héttől a 6 – 8 hónapig	Már másképp reagálnak az ismeretlen arcokra.
3. A tiszta kötődés szakasza	6 – 8 hónaptól a 18 – 24 hónapig	Jellemző a szeparációs szorongás.
4. A kölcsönös kapcsolatok szakasza	18 – 24 hónapos kor	Az anya – gyermek páros átmeneti állapotba jut, több időt tölt a gyerek anyja nélkül, mivel mozgékonyabb lett.

1. táblázat Bowlby elmélete a kötődés kifejlődéséről az első két évben

A pszichológusok a fejlődést befolyásoló családi hatások közül a legtöbbet a szülők szerepével foglalkoznak, mivel az élet első éveit különösen fontosnak tartják (Mönks – Knores, 1998, 95.). A családban kialakuló erős kötődések, s főként az anya – gyermek közötti kapcsolat alapozza meg, hogy milyen lesz a gyermek szociális viselkedése a későbbiekben (N. Kollár – Szabó, 2004, 74 - 75.).

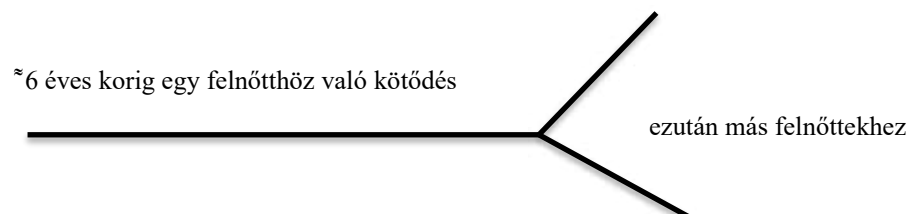
1.3. Kötődési viselkedés egy éves kor után

Az első életév második felében még mindig leginkább egy személyre irányul a kötődési viselkedés. Hamarosan azonban elkezd kiterjedni más személyekre is. Az embernek sajátossága, hogy beszél, nevet, manipulálja környezetét, és kontaktusokat keres másokkal. Ezekből a lehetőségekből jön létre a kötődési viselkedés (Cole - Cole, 2003, 217 - 220.).

Mönks és Knors szerint a kötődési viselkedés alapvető törekvésként létezik a személyben.

Az eddigi ismeretek alapján a kötődésre vonatkozó két elmélet létezik: a differenciálás elmélete és a párhuzamosság elmélete.

A differenciálás elmélete Bowlbyig, 1951-ig vezethető vissza. A kötődést és a függőséget sokáig azonos fogalmaknak tekintették, ez a kettő azonban két különböző viselkedésmód. A kötődő gyermek nem csak szociális kontaktust, hanem szeretetteljes és bensőséges találkozást is keres. Ennek keresésekor előnyben részesít bizonyos személyeket, az anyát, az apát vagy más közeli családtagokat. Bowlby elmélete szerint a 6. életév végéig relatív összetartozás áll fenn anya és gyermeke között, és a gyermek csak ezután kezd kötődni más személyekhez.

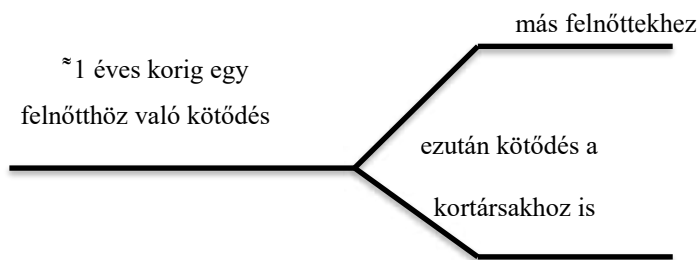
1. ábra. A differenciálási elmélet sematikus ábrázolása

(Mönks – Knores, 1998, 96.)

A párhuzamosság elmélete szerint, már röviddel az első életév után kötődik mind felnőttekhez, mind kortársaihoz. Bár ezen a területen kevés vizsgálat áll rendelkezésünkre, azért megállapíthatóak a következők:

1. A hat hónapos és egy éves kor között a gyermekek fokozatosan keresik a közelséget, a direkt testi kontaktust. Egyre inkább képes kifejezni érzéseit.
2. A fejlődés következő szakaszában növekszik az önérvényesítés és a megerősítés iránti igény.
3. Az első életév után azonban már tapasztalható, hogy változik és bővül azon személyeknek a köre, akikkel kapcsolatban van a gyerek, akikhez kötődik. A legerősebben az anyához kötődik, de emellett már más családtagokhoz és gyerekekhez is.

A kortársakhoz való kötődés, nagy mértékben meghatározza a gyermek viselkedését.

2. ábra A párhuzamosság elméletének sematikus ábrázolása

(Mönks – Knores, 1998, 97.).

1.3.1. Családon belüli kapcsolatok

Mint már korábban is említettük, a gyermek elsőként az anyához kötődik. Az anya – gyermek közötti kapcsolat már az anyaméhben megalapozódik. A gyermek keresi a kötődést anyjával a születése után is. Ezt a velünk született, és korai anya – gyerek kapcsolatban kiteljesedő környezeti meghatározókat egyesítő jellemzőt: „belső munkamodellnek” nevezte el Bowlby. Szerinte ez a szociális kapcsolatok modellje, az én modellje, amelyek egymástól függetlenek, viszont fejlődésükben egyaránt fontos szerepet játszik a családi környezet, amelyben a csecsemő első s egyben legfontosabb tapasztalatait szerzi (Zsolnai, 2001, 29 – 32.).

Winnicott szerint a gyermek mentális egészségét a megfelelő bánásmód alapozza meg. Ez a bánásmód a maga természetességében bontakozik ki azoknál az anyáknál, akik elmerülnek csecsemőjük gondozásában. Vannak feladatok, amelyek a csecsemő érzelmi fejlődésének korai szakaszához tartoznak. Ezeket csak olyan érzelmi környezetben tudják teljesíteni, ami elég jó (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 104 – 106.).

Tehát a korai anya - gyermek kapcsolat kiemelten fontos a fejlődés szempontjából. A csecsemő számára a külvilágot, de a saját magára vonatkozó első és legalapvetőbb információkat is az őt körülvevő emberek közvetítik (N. Kollár – Szabó, 2004, 75 – 77.), (Budai, 1986, 83 – 85.).

Winnicott használja először az „elég jó” anya fogalmát. Az „elég jó” anya egy olyan személy, aki ki tudja elégíteni csecsemője kezdeti szükségleteit, mégpedig annyira jól, hogy a csecsemő, mikor kiemelkedik az anya – gyermek mátrixból, képessé válik arra, hogy rövid omnipotencia – élményt átéljen. Az omnipotencia – élmény Winnicottnál a belső világ jelentésteli szerveződéséhez szükséges élményt jelenti.

Az anya azért képes kielégíteni gyermeke szükségleteit, mert időlegesen egyetlen feladatnak adta át magát, a csecsemőjéről való gondoskodásnak (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 120 – 126.). Az „elég jó anya” fogalma kiterjeszthető mindkét szülőre, sőt minden nevelőre és gondozóra. Bruno Bettelheim szavaival: „... ha valaki jól fel akarja nevelni gyermekét, nem kell feltétlenül tökéletes szülőnek lennie, mint ahogy a gyermektől sem kell elvárni, hogy tökéletes ember legyen vagy váljék belőle. A tökéletesség halandó ember számára nem elérhető... Az viszont igen is lehetséges, hogy elég jó szülők legyünk – vagyis olyan szülők, akik jól nevelik gyermeküket” (Bowlby, 2009, 9.).

Mint ahogy feljebb is említettük az anyával való kötődés után a gyermek az édesapával, a testvérekkel, illetve a nagyszülőkkel kerül kötődésbe. A családi kapcsolatrendszerben tehát ezen kapcsolatok létrejötte kerülhet az elemzés fókuszába.

Az apához való kötődés azonos formában történik, mint az anyához fűződő kapcsolatban. Általában hasonló intervallum alatt alakul ki, vagy egy kicsit később. A kötődés alakulásának folyamatában meghatározó az együtt eltöltött idő mennyisége. Az apák elérhetősége megegyezően az anyák viselkedésével érzelmi támogatást, biztonságos bázist jelent kezdetben. Az „idegen helyzet” vizsgálatok bebizonyították, hogy a csecsemő az apa jelenlétére, illetve távollétére hasonló módon reagál, mint az anyáéra (Cole – Cole, 2002, 250 – 253.).

Más kutatási eredmények azt is kimutatták, hogy a két szülőhöz való kötődés alakulásában kétéves kort követően kifejezettebben érzékelhető a nemi különbségek szerepe, a fiúk ekkortól az apát részesítik inkább előnyben a választásoknál, a lányok pedig az anyát.

Majd ötéves kor körül az is megfigyelhető, hogy átmenetileg felerősödik a gyerekek ellenkező nemű szüleikhez fűződő vonzalma. A kisgyermek – apa kapcsolat a gondozási feladatok mellett együttes játékokra ad lehetőséget, amely örömforrást és izgalomfokozó élményt jelent a gyermek számára. További kapcsolatuk alakulását a gyermek neme, életkora, a testvérek száma, illetve más egyéb tényezők befolyásolják (Vajda – Kósa, 2005, 147 – 152.).

A szülők mellett a testvérekkel is bensőséges kapcsolatok szövődnek. A testvérek közötti kötődés erősségét befolyásolja a kapcsolat érzelmi atmoszférája, a személyes tulajdonságok és a szülőkhöz fűződő viszony (Fauer, 1988, 30 – 33.). Az érzelmi kontaktus az együttnevelkedés során végig intenzív marad, sőt a felnőttkorban is fontos támpontot jelent. A testvérek között gyakran előforduló jelenség a féltékenység és a rivalizálás. Fontos referenciaként szolgálnak egymás számára. Az azonosulás mellett azonban megfigyelhető a deidentifikáció jelensége, amikor lletétes tulajdonságokat alakítanak ki az elkülönülés jelzésére. A korban közelebb álló és azonos nemű testvérek rivalizálása erőteljesebb lehet. Ugyanakkor ikreknél és közeli életkorú testvéreknél gyakran megfigyelhető a nagyon szoros érzelmi kapcsolat, valamint ezzel párhuzamosan a szülőkkel kialakított kötelék gyengülése. (Zsolnai, 1987, 165 – 180.) .)

Minden gyermeknek sajátos szociálpszichológiai helyzete van a családban, abból kifolyólag, hogy hányadik gyermekként született. Ez a szociálpszichológiai helyzet eltérő személyiségfejlődést eredményez (Adler, 1990, 121.).

A nagyszülők szintén hatással vannak a gyerekek személyiségének alakulására. Gyakran a gondozási – nevelési feladatokban is nagy részt vállalnak. Vizsgálatok is bizonyítják, hogy az unokák a nagyszülőkkel általában intenzív és meleg érzelmi kapcsolatot építenek ki, amelynek alakulásában itt is a rendszeres találkozások játszanak döntő szerepet (Vajda – Kósa, 2005, 147 – 170.). Tehát levonható a következtetés, miszerint a felnőttekhez fűződő érzelmi kötődés intenzitása függ a felnőtteknek a gyermek életében betöltött pozíciójától, a találkozás, az együttlétek gyakoriságától, a közös tevékenység örömteli voltától.

1.3.2. A függőségtől a függetlenedés felé

Az anya – gyermek kapcsolat egyfajta függőség, olyan kapcsolat amelyben a gyermek az anya gondozására, védelmére szorul. Fejlődése attól függ, hogy az anyai szeretet hogyan látja el.

A függőségtől a függetlenség felé vezető úton azonban minden emberi lénynek el kell indulnia. A függőség és függetlenség fogalmának jobb megértése érdekében Winnicott három kategóriát állít fel, melyek a következők:

- abszolút függőség
- relatív függőség
- és a függetlenség felé vezető út

Az abszolút függőség

A csecsemő érzelmi fejlődésének legkorábbi szakaszában teljes mértékben függ az eleven anya, az anyaméh és az anyai gondoskodás fizikai ellátásától. De pszichológiai értelemben a csecsemőre egyszerre érvényes a függetlenség és a függőség. A gyermeknek rendelkezésére áll mindaz, amit örökölt, beleértve az érési folyamatokat és az esetleges patológus öröklött hajlamokat. foglalja az ösztön-énnek, az ösztönöknek és viszontagságaiknak, valamint az én ösztönökkel szembeni védelmi mechanizmusainak teljes történetét.

A szülők függenek a csecsemő öröklött hajlamaitól. A szülő azonban gondoskodhatnak az egészséges, azaz érett gyermekről, aki mindig a pillanatnyi korához képes érett. Amennyiben a gondoskodás megfelelő, a gyermek érési folyamatát nem gátolja, hanem annak részévé válik.

A csecsemő érési folyamatához alkalmazkodni összetett dolog, ami óriási elvárásokat támaszt a szülőkkel szemben.

Legelőször az édesanya maga a serkentő környezet. Winnicot ezt a különleges anyai állapotot „elsődleges anyai elmerülésnek” nevezi. Ez kifejezi, hogy a várandóság vége felé és a szülés utáni pár héten keresztül az édesanyát a gyermekről való gondoskodás köti le, teljesen „átadja magát” a gyermekről való gondoskodásnak. Ekkor a csecsemőt saját részének tekinti, ezen felül azonosul vele és nagyon jól tudja, hogy mit érez a gyermeke.

Ebben az értelemben az anya is függőségi állapotban van és sérülékeny. Erre használja Winnicott az „abszolút függőség” kifejezést.

Bálint Mihály a levegő oxigénjét említi meg az abszolút függőség példaként, amiről a gyermek semmit sem tud. Gondolhatunk a fürdető víz hőmérsékletére is, amit az édesanya a

könyökével ellenőriz. A csecsemő nem tudja, hogy a víz lehet túl forró vagy túl hideg, hanem természetesként fogadja el a testhőmérsékletű vizet (Bálint, 1951, 1999, 136 – 151.) .

A csecsemő én – szükségleteihez az édesanya csak kevés ideig alkalmazkodik érzékenyen. Ez a szakasz csak néhány hónapig tart, a várandóság vége felé és a csecsemő életének kezdetén. Az anyai gondoskodás úgynevezett apró tökéletességei miatt a csecsemő hamarosan felfedezi a rugdalózás huncutságát és a mérgelődés örömeit. Ekkor az anya ismét saját életét kezdi élni, ami végül a csecsemő igényeitől meglehetősen függetlenné válik. Az az anya, aki az érzékeny alkalmazkodást nem tudja fokozatosan *elvetni*, az hibázik. Hibázik abban, hogy nem ad okot gyermekének a haragra. Az a csecsemő, akinek nincs oka a dühre, de magában hordozza az agresszivitás összetevőinek szokásos mennyiségét, különösen nehéz a helyzete, mert képtelen az agresszivitás és a szeretet összeegyeztetésére.

Ebben az abszolút függőség szakaszában nincs tudatában a csecsemő az anyai gondoskodásnak.

Relatív függőség

A relatív függőség az abszolút függőséggel szemben, az a függőség, amelyet a csecsemő már felismer. A relatív függőség szakasza tartalmazza az adaptációnak és az adaptáció fokozatos elmulasztásának a szakasza. Az anyák nagy részének rendelkezésére áll a fokozatos de – adaptáció képessége, ami szépen illeszkedik a gyermek gyors fejlődéséhez. Létrejönnek feltételes reflexek, mint például, amikor az etetésre váró csecsemő várni tud pár percet, mert a konyhából beszűrődő zajok jelzik, hogy az étel hamarosan megérkezik. Ahelyett, hogy izgatottá válna, a zajoknak inkább hitértéke van a számára, és emiatt tud várni.

A csecsemőnek „önmagát nyújtó” gondozóra van szüksége, nem pedig szerepet játszó személyekre.

A relatív függőség szakaszának jutalma, hogy a csecsemőben elkezd tudatosulni a függőségi helyzet. Amikor az anya hosszabb ideig van távol, mint ameddig a csecsemő el tudja hinni, hogy még életében van, akkor megjelenik a gyermek tudásának első jele, a szorongás. Az anya szükségességének érzése utáni szakaszban a csecsemő elkezd felismerni az elméjében, hogy az anyára szüksége van.

A tényleges anyai utáni vágy fokozatosan égető és valóságos borzalmas lesz, ezért az anyák gyűlölik elhagyni a gyermeküket, és inkább nagy áldozatot hoznak, minthogy fájdalmat okozzanak. Mindemellett gyűlöletet és kiábrándulást okoznak a különleges szükséglet ezen időszakában. Ez a szakasz körül – belül hat hónapos kortól két éves korig tart.

Ebben a korszakban megjelenik az anyával való azonosulás képessége. Érteni és használni kezdi a beszédet.

Függetlenség felé

A társas élet folyton táguló köreiben a gyermek a közösséggel azonosul, mert környezete saját szelfje személyes világának a mintája, és ugyanakkor egy tényleges külső jelenség.

Ezen az úton a gyermek valóban függetlenné válik, kielégítő személyes életet él, miközben részesei a társadalmi folyamatoknak. Természetesen a szociális fejlődés során könnyen lehetséges a visszaesés, ha a személy szembekerül elviselhetetlen társadalmi feszültségekkel, mielőtt még személyes tűrőképessége képes lenne azt elviselni.

A függetlenedés során a serdülőknek is nagy szükségük van a szülők segítségére. Amikor a serdülő az egyik társas kör után ismeri meg a másikat a szülők jobban látják, mint gyermekeik, hogy mikor túl gyors a behatárolt társas körből a végtelen szociális körbe való belépés.

A latencia alatta gyermekek általában meg vannak elégedve azzal a függőséggel, amit szerencsésük van megtapasztalni.

A felnőttek is csak nagyon ritka esetekben érik el a teljes érettséget, ezért folytatniuk kell a növekedés és felnövés folyamatát. Idővel a munkájuk segítségével megtalálják életterüket a társadalomban, esetleg megházasodnak, vagy megállapodnak egy olyan helyzetben, ami kiegyezés a szülők utánzása és a személyes azonosság dacos felállítása között. Csak azután mondhatjuk, hogy megkezdődött a felnőtt élet, miután megtörténik ez a fejlődés (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 134 – 140.).

1.3.3. Az éntudat kialakulása

Az egyik jelentős változás, amely a társas kapcsolatok alakulásával szorosan összefügg a korai gyermekkorban bekövetkező én-fejlődés.

Az egyik legvitatottabb kérdés a fejlődéslelektanban, hogy milyen korán és milyen mértékben van jelen az én és a nem – én különbségének érzése. Az én a személy mentális reprezentációja a saját tulajdonságairól, társas szerepeiről, múltbéli tapasztalatairól, jövőbeli

céljairól. Az a sokféle ismeret, tapasztalat, érzés, amely az énfogalmat alkotja egyetlen egészé integrálódik az egyén számára, amelyet az önazonosság és folyamatosság érzése jellemez. Több kutató szerint az énfogalom többféle, lazán kapcsolódó területre osztható, például fizikai megjelenéssel, társas viselkedéssel vagy érzelmekkel kapcsolatos területek.

Az én funkciója

Az én egy sokarcú és dinamikus entitás: aktív, erővel rendelkező, képes a változásra, valamint sokféle társas és személyen belüli funkcióval rendelkezik (Markus és Wurf, 1987). Az én funkciói (Oyserman és Markus, 1993, Higgins, 1991, Carver és Scheier, 1998).

- jelentést, értelmet ad az egyén tapasztalatainak,
- szervezi a gondolatokat, érzelmeket, a viselkedést,
- motivál a cselekvésre: tervet készít, ösztönzőket biztosít,
- mércét állít az egyén számára (N. Kollár – Szabó, 2004, 54 – 56.).

A szelf fejlődése Daniel Stern elméletében

Stern a modern fejlődéslélektan eredményeiből kiindulva fogalmazza meg az énefejlődésről szóló elméletét. Alapfeltevése az, hogy egyes preverbális én-érzések már a születés pillanatában, vagy az előtt léteznek, míg az én más területeinek megjelenéséhez később megjelenő (megérő) pszichés funkciók szükségesek (Stern, 2002, 54 – 55.).

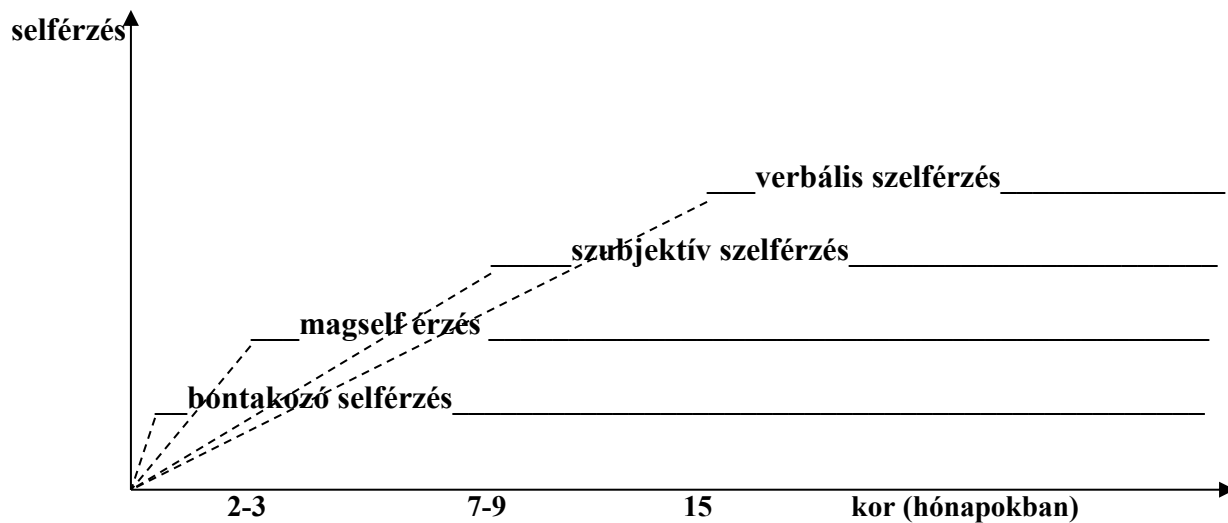
„Legszemélyesebb valónk (a szelf) és határai az emberi természetről folytatott (...) elmélkedések középpontjában állnak, és az önérzékelés és párja, a másik személy érzékelése, olyan egyetemes jelenségek, amelyek mélységesen befolyásolják minden társas tapasztalásunkat (Stern, 2002, 5.)”. Stern szavai arra mutatnak rá, hogy szelftudatunk olyan meghatározó részünk, amely mind saját valóságunk, mind társas kapcsolataink meghatározó eleme. A pszichológia azon kérdései, hogy mitől olyan egy ember, amilyen, miért viselkedik ő úgy ahogy, és miért látja önmagát és társait úgy, ahogy, mindig nagyon foglalkoztatták.

Annak, hogy a beszédelőttés csecsemő önérzékelésének tanulmányozását Stern központi helyre teszi, sok oka van. Bizonyos önérzékelések már a beszéd előtti időszakban is léteznek, ám eddig nem kaptak kellő figyelmet. Azt, hogy ilyen egyáltalán létezik ebben a korai korban, gyakran elvetik, sőt szóba sem hozzák. Stern szerint a fejlődés valamilyen későbbi pontján, amikor a nyelv

és az önmegfigyelő tudat megjelent, kialakul az önérzékelés szubjektív élménye is, amely mindenkién közös, és központi távlatot nyújt a személyközi világ szemléletéhez.

Az én-érzés/self formái változnak, 4 formája van, amelyek különböző kapcsolódási módokat jelentenek:

1. bontakozó/kiemelkedő self érzése	0-2. hónap
2. magselt (core self) érzése	2-6. hónap
3. szubjektív selférzés	7-15. hónap
4. verbális selférzés	15 hónapos kortól.

3. ábra. A self-ézés formái

(Stern, 2002, 43.)

A bontakozó self

A legkorábbi időszakban, a születéstől a második hónapig, bontakozik ki a világ egyfajta, az önérzékelést is magába foglaló érzékelése. A csecsemők ebben a korban különböző tapasztalatokat próbálnak egymással összefüggésbe hozni. Szociális képességeikkel azon munkálkodnak, hogy biztosítsák a társas interakciókat. Ezek a kölcsönhatások affektusokat, észleleteket, érzékszervi – mozgásos (szenzomotoros) történéseket, emlékképeket és más megismeréseket teremtenek (Cole –

Cole, 2002, 184 – 191.). Különféle integrációk bizonyos történések között ösztönösen jön létre. Például, ha a csecsemők egy tárgy megtapogatásával alakot érzékelnek, anélkül is tudni fogják, hogyan fest az a tárgy, hogy előzőleg látták volna. Más integrációk nem ennyire automatikusak, de a csecsemő könnyen elsajátítja őket. Az összekapcsolódások gyorsan alakulnak ki, és csecsemők átéli a szerveződés kibontakozását. Elindul az a folyamat, melyben *a bontakozó önérzékelés* megvalósul. Kialakul az egységbe szerveződő hálózatok élménye, amelynek területét úgy tekinthetjük, mint a bontakozó viszonyulás tartományát. Ebben a korban kialakult hálózatokat azonban nem fogja össze egyetlen szervező szubjektív perspektíva sem. E korai időszakban a csecsemőknek még különálló, összefüggéstelen élményeik vannak, melyeket majd még egyetlen átfogó távlatba kell egyesíteni. Stern úgy véli, hogy a csecsemű éppúgy képes átélni a kibontakozó szerveződés folyamatát, mint a végeredményt, és a kibontakozó szerveződésnek éppen ez az élménye az, amelyeket bontakozó önérzékelésnek nevez Stern. Ez tehát épp úgy a folyamat érzése, mint a produktumé. A szerveződés kibontakozás nem több a tanulás egyik neménél (Stern, 2002, 47 – 70.).

A társas élmények kapcsolódásának konstrukcionista megközelítési módjai

Ez a szemlélet azt feltételezi, hogy a csecsemő eleinte úgy érzékeli az embert, mint a sokféle fizikai ingerrendeződés egyikét, amely lényegében nem különbözik másféle elrendeződésektől, például az ablaktól és gyermekágytól. Továbbá feltételezi, hogy a csecsemő először a személyek különálló jellegzetes elemeit ismeri fel: méretet, mozgását, vagy függőleges vonalakat. Ezek az elemi vonások később egy egészé integrálódnak. Arcot, majd fokozatosan emberi alakot alkotnak (Stern, 2002, 70 – 73.). Születéstől a második hónapig a csecsemők a mozgást, a méret és a kontúrsűrűség, a körvonal – elemek egy területegységre eső számának ingertulajdonságait hajlamosak kiválasztani. Két hónapos korig a csecsemők elsősorban a tárgyal határvonalait vagy széleit fürkészik. Ha a látáshoz valamilyen hallási inger, például beszédet társítanak, még a két hónaposnál fiatalabb csecsemők is hajlanak arra, hogy a határszélekről az arc belső vonásai felé fordítsák tekintetüket (Vajda, 1998, 43 – 44.). A második hónap körül, amikor a megfigyelési stratégia a belső fürkészésre tolódik át, a csecsemők először a szemre figyelnek majd, aztán a szájra és végül az orra. Miután ezekről a vonásokról elegendő tapasztalatot szerez, kimutatható, hogy öttől-hét hónapig terjedő korú csecsemők több mint egy hétig képesek emlékezni egy olyan sajátos arc képére, amelyet csak egyszer, s nem egészen egy percen át láttak. A konstrukcionista

megközelítés egyformán jól alkalmazható a hallásra, a tapintásra és az emberi ingerérzékelés más modalitásaira (Atkinson – Hilgard, 2005, 207 – 209.).

Magérezékelés

A csecsemő fejlődésében a 2. hónaptól ugrásszerű változás áll be.

- megjelenik a szemkontaktus
- gyakoribb lesz a mosoly
- motoros képességek fejlődnek
- megjelennek figyelmi stratégiák
- EEG¹ aktivitás fokozódik
- alvás-ébrenlét ciklus stabilizálódik (Cole – Cole, 2002, 144 – 190.).

Két – három hónapos korukra a csecsemők a személyközi viszonyulást olyan szervező perspektívával közelítik meg, amelyből érzékelhető már egy integrált önérzékelés. Határozott és egységes fizikumként, uralva cselekvésüket, birtokban érzelmeikkel, folyamatosságuk érzetével és azzal, hogy a többi embert is különálló, önálló közreműködőként tekintik.

A selfézés a születés pillanatától alakul és szerveződik, a folyamat során az egymástól elkülönített tapasztalatokat a csecsemő kapcsolja egy tanulási folyamat segítségével. Így létrejön a selfézés megtapasztalása a magself. A magselfben tapasztalatai vannak magáról, a másokról és a testhatárokról (Stern, 2002, 80 – 85.).

A csecsemők a személyközi világ megteremtését jórészt a második és hetedik hónapos kor között hajtják végre. Az önmagukról alkotott első szervező és szubjektív képzetnek szinte alapszinten kell kezdődnie.

A szervezett magérezékelés kialakulásához szükséges élmények:

1. hatóerő élmény – amikor az ember érzi, hogy saját cselekedeteinek ő maga a szerzője, mások tetteikhez viszont nincs közvé. Van uralma a maga gerjesztette mozgások felett (ha akarom a karom megmozdul), és elvárja saját cselekvéseinek következményeit (ha becsukom a szemem sötét lesz). Mozgásterveket hoz létre a csecsemő, már az életének az első hónapjától kezdve, amikor megjeleni az akaratlagos mozgás (kéz a szájba mozgás)

¹ Az agy működését kísérő elektromos potenciálváltozások vizsgálatára szolgáló módszer az *elektroencefalográfia*, eszköze az *elektroencefalográf*, amely által kirajzolt hullámsorozat az *elektroencefalogram* (EEG). (http://ttktamop.elte.hu/onlinetananyagok/elettani_gyakorlatok/ch12.html)

2. Az önmagunk egysége – akár mozog (viselkedik), akár nyugalomban van az ember fizikai egésznek érzékeli magát.
3. Az ön-affektivitás – átéljük az érzelmek benső mintázatú minőségét, amelyek együtt járnak más selfélményekkel.
4. Önmagunk története (emlékezet) – amikor érzékeljük a maradandóságunkat, múltunk folyamatosságát.

A magérzékelés tulajdonképpen egy tapasztalati érzékelés, amely során a négy selfélmény egy társas szubjektív távlatban integrálódik az epizodikus emlékezet által nyújtott keret segítségével. Ez az események tapasztalati érzékelése, amely tudaton kívül működik. A döntő kifejezés a self vagy a másik „érezékelése”. A selfmag tartalmaz továbbá egy, a „másikkal együtt” élménynek az objektív eseményét és szubjektív élményét. Ez a magérzékelés szolgál alapul az összes többi, kifinomultabb önérzékelésnek (Stern, 2002, 86 – 104.).

A szubjektív selfézés

A következő minőségi ugrás a szubjektív selfnek az érzékelése, amikor is a csecsemő felfedezi, hogy saját maga is és mások is rendelkeznek pszichével. Az élet hetedik és kilencedik hónapja között a csecsemő fokozatosan felismeri, hogy a benső szubjektív élmények az elme „anyaga”, megoszthatók lehetnek valaki mással. Ez az anyag lehet cselekvési szándék „Akarom azt a sütit”, érzelmi állapot „Ez roppant érdekes” vagy a figyelem fókusz „Nézd csak azt a játékot”.

A csecsemő rájön, hogy ami az ő elméjében folyik, hasonlít ahhoz, ami más emberek elméjében a folyik, s ez elég ahhoz, hogy valamiképp szavak nélkül közöljön a csecsemő és a másik személy egymással. Ezáltal interszubjektivitást élnek át. Amikor ez megtörténik, a személyközi cselekvés a nyílt cselekvésekből és válaszokból részben belső szubjektív állapotokra tevődik át, amelyek a nyilvánvaló viselkedés mögött rejlenek.

A verbális self érzése

A csecsemő életének második évében jelentkezik a beszéd, így az ön és a másik érzékelés új szintekre tesz szert. A másikkal való együttélés lehetséges módja roppant mód megszaporodik. Első pillanatra a nyelv kifejezetten előnyösnek tűnik a személyközi élmények gazdagításában. Segítségével tapasztalásainknak jóval több részletét oszthatjuk meg másokkal. Lehetővé teszi, ráadásul, hogy két ember a jelentés olyan élményét hozza létre, ami addig míg szavakba nem

öntötték ismeretlen volt. S végül lehetővé teszi, hogy a gyermek tulajdon életéről elbeszélést tudjon szólni.

Stern szerint a beszéd „kétélű kard”, amely bár tágítja a kapcsolat lehetőségeket, az élmények egy jelentős részének megoszthatóságát viszont nem segíti elő, sőt gátolhatja.

Az én-élmény és a nyelv egymással kölcsönhatásban alakul. Megjelenik egy új én-funkció, a gyermek képessé válik arra, hogy az ént tárgyként élje meg. Az én, mint tárgy szinonímái a kategórikus self, objektív self vagy konceptuális self.

Az én, mint tárgy megjelenésének 4 bizonyítéka van:

1. a tükör előtt mutatott viselkedés sajátos alakulása

Stern vizsgálatai szerint 18 hónapos kor előtt a gyerekek nem ismerik fel magukat a tükörben. Amikor 18 hónapnál fiatalabb gyerekek arcát rúzzsal befestették, anélkül, hogy azok észrevették volna, a gyerekek a tükörben lévő arcra mutogattak, csak a 18 hónaposok nyúltak a saját arcukhoz.

2. verbális jelölők használata a saját személlyel kapcsolatban (elkezdi használni a személyes névmásokat)
3. nemi identitás kialakulása (ön-kategorizáció)
4. empátia megnyilvánulási formái

Hoffmann leír egy 13 hónapos kisfiút, aki önnyugtatóként ujját szopta s fülét húzogatta. Egy alkalommal apját látta szomorúnak, mire húzogatni kezdte annak fülcimpáját, miközben a saját ujját szopta (Cole – Cole, 2006, 253 – 256.) .

A nyelv elsajátítása eszköze az interperszonális egység, a közösség átélésének. A beszéd által a viszonyba lépés új szintje jelenik meg, új funkciókkal: pl: élmények elbeszélése, élettörténeté alakítása. A beszéddel, az én narratív funkciójával megindul az élmények illetve azok egyes összetevőinek súlyozása (a kultúra értelmezési sémája szerint).

1.4. Bölcsődébe járó gyermekek kapcsolatai

A gyermekek számára már nagyon korán partner a másik gyerek. Amint a gyerek saját énjé kialakul, és amikor már van képzelete a saját én és a másik viszonyáról, akkor érdeklődni kezdi őt a másik hasonló emberke. Gyermekepszichológusok gyakran hangoztatják, hogy a felnőttek nem értik, mit jelent a kisgyermek számára óriások között élni, továbbá óriási, felnőttekre méretezett tárgyak között. A másik gyerek inkább „emberszabású” a kisgyermek számára. A másik gyerek jobban „benn van” a játékban is, mint a felnőtt (Buda, 1986, 89 – 91.). A gyerekek korán kapcsolatba léphetnek kortársaikkal. Francia kutatóktól származó adatok szerint a gyerekek jóval hamarabb kapcsolatba lépnek kortársaikkal, mint korábban hitték, legalábbis amennyire kommunikációs képességeik ezt lehetővé teszi (Erikson, 2002, 231 – 234.). Strayer (1989) bölcsődei csoportokban végzett megfigyelései azt tükrözték, hogy már az egyéves gyermekek is kapcsolatba lépnek egymással. Strayer terepen gyűjtött adatai szerint az egy – két éves gyerekek általában versengő módon lépnek fel partnerükkel szemben, míg hároméves korra az érintkezésben már a közelítő, kötődő kapcsolat dominál. (Vajda, 1998, 127 – 128.).

A bölcsőde a legelső nevelési intézmény a gyermekek életében, ezért törekedni kell arra, hogy minél inkább a családi élet biztonságos, bensőséges, meleg, szeretetteljes környezetét tudják kiegészíteni.² A kutatások is bizonyítják, hogyha megfelelő minőségű a bölcsődében a gondozás – nevelés folyamata, nem károsítja a szülő – gyermek kapcsolat biztonságát (Vajda – Kósa, 2005, 281 – 284.). A bölcsődei élet alatt kitüntetett helyen szerepel az a kisgyermeknevelő, akit a gyermek a sikeres beszoktatás után elfogad, érzelmileg kötődni kezd hozzá. A gondozónővel kialakult kapcsolat mellett természetesen az intézményben dolgozó további felnőttek szintén érzelmileg fontossá válhatnak a kisgyerekek számára. A velük átélt élményeket ugyancsak a rendszeresen visszatérő találkozások táplálják.

A bölcsődébe járással az azonos korú kisgyerekekkel szerveződő társkapcsolatokban kisebb változások figyelhetők meg. A családi élethelyzetek a különféle informális találkozókkal már lehetőséget nyújtanak a kortárskapcsolatok átélésére, de elsődlegesen ebben az életkorban még a

² A mai bölcsőde előtt már sok évszázaddal léteztek a gyermekek „megőrzését” szolgáló közösségi intézmények, amelyeket az egyház, egy – egy városi közösségben a szülők vagy a helyi önkormányzat működtetett. Az első bölcsőde megnyitása Francois Marbeau nevéhez köthető, a XIX század negyvenes éveiben.

felnőttekhez fűződő ragaszkodás a meghatározó. A kutatási adatok ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy bölcsődei közösségekben az egyévesek már jobban érdeklődhetnek egymás iránt (Vajda, 1999). A nagyobbak körében pedig rövid ideig tartó kezdetleges csoportosulások is megfigyelhetők. Az egymás mellett játszó gyerekekre először a versengés, majd a közeledés igénye jellemző. Találkozhatunk párokkal, lehetnek népszerűbb és kevésbé népszerű gyerekek. Ugyanakkor a társkapcsolatok formációi az óvodáskortól mutatnak színesebb képet (Zubrits, 2012, 108 – 110.) .

1.5. Az óvodás korú gyermek társas kapcsolatai

Óvodáskorban a gyermek mozgáslehetőségeinek és verbális kapcsolatlétesítő képességének fejlődése eredményeként térben és időben kiszélesedik szociális tapasztalatszerzése és egyben nő azoknak a felnőtteknek és gyermekeknek a szám, akik életében különböző jelentőséggel szerepet kapnak (Ormai, 1985, 124.).

Tehát a gyerekek közeli kapcsolatrendszerében új felnőttek és új gyerektársak jelennek meg. A felnőttekhez való kötődés mellett a kortársaikhoz való kötődés is fontosabbá válik. Ugyanakkor a biztonságérzetet, védelmet, a segítségnyújtást, az érzelmi támaszt amelyek a kötődés alapvető funkciói, még mindig a szülők vagy az elérhető felnőttek biztosíthatják.

Az óvodás korban is visszatekint már az elsődleges személyhez fűződő érzelmi kapcsolat élménye, mely meghatározza a gyerekek későbbi szociális helyzetét. A biztonságosan kötődő csecsemők az óvodáskorban jobb társas kapcsolatokat tudnak kialakítani mind a kortársaikkal, mind pedig a nevelőikkel (N. Kollár – Szabó, 2004, 279 – 280.). Aktívabbak és általában kezdeményezőbbek. Az óvodás maga is nagyon aktív a kapcsolatok létesítésében. Társas törekvési érvényesítéséhez egyre gyarapodnak érintkezési eszközei. Így éri el azt, hogy társai megbecsüljék, szeressék és befogadják. Személyiségét veszélyezteti mind a túlzott alárendelődés, mind a túl erős vezetésre törekvés veszélyezteti az egészséges személyiségfejlődést.

Az óvodás gyermeket kortársaikhoz általában múltó barátság köti. Ez többnyire külsőségeken alapul (Vekerdi, 1989, 7 – 32.).

Több kísérlet is ismeretes, melyek azt mutatják, hogy az óvodás gyermekek szokásaikat, cselekvési módjukat, szavajárásukat a felnőttől veszik át utánzással vagy azonosítással. Óvodás korra azonban egyre inkább viselkedési mintává válik a gyerek – gyerek kapcsolat, habár érzelmileg

meg sem közelíti a gyerekeknek a felnőtthöz fűző kötelékeit. A kölcsönös utánzás azonban mégis kiemelkedő a jelentőségű a viselkedés alakulásában. Az egyik gyerek kimond egy szót, vagy elvégez egy mozdulatot, a másik pedig utána csinálja, tevékenységükkel szinte egymást tükrözik. Ha ebben a kapcsolatban az egyik gyermek idősebb, tapasztaltabb és önállóbb, akkor a kölcsönös utánzás ritkább: a nagyobb gyerek viselkedés mintául szolgál a kisebbnek (Ormai, 1985, 124.).

Az óvodai társulásokat kezdetben erős versengés jellemzi, később megjelenik a kölcsönös közeledés igénye. Az értelmi funkciók fejlődésének és a nyelvi fejlődésnek köszönhetően interakcióikat az idősebb gyerekek esetében tapasztalható kommunikációs elemek jellemzik: másokra figyelés, figyelem fenntartása, kezdeményezés, válaszolás. A párok azáltal különülhetnek el a többiektől, hogy visszatérően közösen használnak játékokat, tárgyakat. Már ebben az életszakaszban is lehetnek népszerűbb gyerekek, akikkel szívesebben játszanak a többiek. Az óvodáskor társas formációi már egyértelműen hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit és a csoportdinamikai törvényszerűségeket. A társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak. Az összejövetel kezdetben néhány tagból állnak, és csak rövid ideig működnek, később megfigyelhetők a hosszabb ideig tartó közös játékok. A spontán szerveződés a magányos cselekvéstől a szerepek alapján strukturálódó együttlétig terjed (Mérei, 1989, 56 – 79.)

Mérei a kölcsönös utánzásnak és a modellkövetésnek a jelenségét óvodások spontán csoportosulásaiban vizsgálta. A 2,5 – 3 éves kortól a 6 – 6,5 éves korig terjedő időszakban a csoportosulásnak jól elkülöníthető fejlődési sorban rendezhető formaváltozatait figyelhetjük meg. A fejlődés útja – mint azt Mérei leírja – a pusztán térbeli együttlétől, a többnyire utánzással létrejövő együttmozgáson át eljut a tárgy körül való szerveződéshez, ami a szereposztáson nyugvó együttműködés felé vezet (Mérei – Binét, 1981, 130 – 131.).

1.5.1. Az óvodai csoportosulások

Mint már feljebb is említettük a bölcsődei megfigyelések szerint az egyévesek is érdeklődnek egymás iránt, majd kialakulnak a kezdetleges csoportosulások. Kezdetben a társulásokat erős versengés jellemzi, később megjelenik a kölcsönös közeledés igénye. Az értelmi funkciók fejlődésének és a nyelvi fejlődésnek köszönhetően interakcióikat az idősebb gyerekek esetében tapasztalható kommunikációs elemek jellemzik: másokra figyelés, figyelem fenntartása, kezdeményezés, válaszolás. A párok azáltal különülhetnek el a többiektől, hogy visszatérően közösen használnak játékokat, tárgyakat. Már ebben az életszakaszban is lehetnek népszerűbb gyerekek, akikkel szívesebben játszanak a többiek (Vajda, 2006, 129 – 130.), (Cole – Cole, 2006, 129 – 130.) . Az óvodáskor társas formációi már egyértelműen hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit és a csoportdinamikai törvényszerűségeket. A társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak. Az összejövetelek kezdetben néhány tagból állnak, és csak rövid ideig működnek, később megfigyelhetők a hosszabb ideig tartó közös játékok. A spontán szerveződés a magányos cselekvéstől a szerepek alapján strukturálódó együttlétig terjed (Mérei, 1989, 56 -79).

A csoportforma megnevezése	Jellemzői
Együttlét	A gyerekek játékszerű értelmet tulajdonítanak annak, hogy egy helyen vannak.
Együttmozgás	Leutánozza társát, bár külön játszanak, az egyforma mozgás révén alkotnak csoportot.
Tárgy körüli szerveződés	Az előzőtől már fejlettebb, egy érdekes, vonzó tárgy körül alakul ki
Összedolgozás	Leginkább építőjátékokban figyelhető meg. Az egyik gyerek adogatja a másiknak a kockát, az ráteszi a közösnek tekintett építményre.

spontán csoportosulásokban megfigyelt 2,5 – 3 éves kortól a 6 – 6,5 éves kóú gyermekek a csoportosulásnak fejlődési stádiumai

Mérei a kölcsönös utánzásnak és a modellkövetésnek a jelenségét óvodások spontán csoportosulásaiban vizsgálta. A 2,5 – 3 éves kortól a 6 – 6,5 éves korig terjedő időszakban a csoportosulásnak jól elkülöníthető fejlődési sorban rendezhető formaváltozatait figyelhetjük meg. A fejlődés útja – mint azt Mérei leírja – a pusztán térbeli együttműködéstől, a többnyire utánzással létrejövő együttmozgáson át a szereposztáson nyugvó együttműködés felé vezet.

Az óvodáskorban észlelt legalacsonyabb szintű csoportosulásnak egyetlen meghatározó tényezője van: az *együttlét*. A gyerekek játékszerű értelmet tulajdonítanak annak, hogy egy helyen vannak. Mérei megfigyelt három gyereket, akik egymás mellett ültek egy sarokban, nem beszélgettek, nem tevékenykedtek. Arra kérdésre, hogy „mit csináltok?” az egyik az felelte, hogy „Jön a Mikulás”, s a másik utánamondja. Valójában szó sincs arról, hogy itt egy játék folya, amelyben meg fog jelenni Mikulás. Lehetséges, ha nem kapják ezt a kérdést, akkor eszükbe sem jut a Mikulás.

A fejlettebb csoportosulási forma az *együttmozgás*. A gyermek négykézláb mászik át az asztal alatt, amint kiér, tovább mászik, majd ugatni kezd, kutya lett. Egy másik gyermek utánozza. Ezután újabb két gyerek ereszkedik négykézlábra, mászik és ugat. Noha közben eltávolodnak egymástól, és elkeverednek a többiek közé, az egyforma mozgás révén mégis egy csoportot alkotnak. Ha az egyik „megugat” egy kívülállót, ugyanezt csinálja a többi három. A kölcsönös utánzásból együttmozgás lesz, ez tartja össze a csoportot (Vajda, 2006, 130 - 134).

A következő csoportosulási forma a *tárgy körüli szerveződés*. Az előzőtől már fejlettebb, egy érdekes, vonzó tárgy körül alakul ki. Ritkán tartós és alig nyújt más aktivitást, mint a szemlélődést. A fejlődés szempontjából mégis jelentős, mert a tárgy centrumot teremt, s így egy új csoportosulási szerkezet jön létre.

A negyedik fokon a *csoportosulás elve megváltozik*. A társas kapcsolatok szempontjából a gyerekek az első három fokon passzívak. A kölcsönös utánzás fokozza és fenntartja az együtteség örömet, tekintet nélkül arra, hogy ezt a hely, a mozgás, vagy a tárgy biztosítja-e. A cselekvés társas jellegű ugyan, de nem irányul a kapcsolat felvételére vagy fenntartására.

Az *összedolgozás* egykorúakból álló csoportokban az aktív társas viselkedés első formája. Leginkább építőjátékokban figyelhető meg. Az egyik gyerek adogatja a másiknak a kockát, az ráteszi a közösnek tekintett építményre. Lehetséges, hogy több gyerek egyszerre rakja a kockát az építményre.

Az összedolgozás során kialakulhatnak különböző szerepek, munkamegosztás vagy egy vezető kiemelkedése folytán. Ez a szerepszerűség jellemzi a legfejlettebb és óvodában elérhető csoportképződést, *a tagolódást*. Elmondható tehát, hogy a hely, a mozgás és a tárgy csoportformáló alkalmi után a tevékenység és a szerep adják meg az együtteség tartalmát (Mérei – Binét, 1981, 130 – 131.).

A spontán csoportosulás színvonala

Az óvodás kor kezdetén létrejövő csoportok 3 – 4 tagúak, és csak rövid ideig állnak fenn. Gyakori a csoportok között fluktuáció, amely sűrű tevékenységváltással jár. Később nem annyira a csoportlétszám emelkedésében (ez általában 4-5), hanem az együttöltött idő növekedésével, a csoporthoz tartozó tagok viszonylagos állandóságában tapasztalható a fejlődés.

A csoportban a társak közreműködésével folyó játék érdekesebb, gazdagabb, érzelmileg telítettebb, mint a magányos. A csoportban végzett tevékenység – az együttes élmény, a csoport szabályozó ereje, a változatos tartalom következtében – nem csak örömtelibb a gyermek számára, hanem pszichikus fejlődését, magatartásának formálódását is elősegíti. A játékos tevékenység „összehozza” a gyereket, tartalmat ad a csoport együttlétének, s egyben a társas viselkedés fejlettségének mutatója is (N. Kollár – Szabó, 2004, 283 – 298.).

Marxwell (1990) a barátságválasztás terén kísérletei során eltéréseket tapasztalt. 4-5 éves gyerekek választásaiban stabil jellemzőket talál, melyek alapján három típust ír le.

Vannak:

- erős, kölcsönös választással rendelkező gyerekek
- vannak olyanok, akik maguk ugyan egyértelműen választanak barátokat, de azok ezt nem viszonyozzák
- és vannak olyanok is, akik nem érdeklődnek az intim barátság iránt, hanem számos felszínes kapcsolatot létesítenek (N. Kollár – Szabó, 2004, 301 – 302.).

A kisgyermekkorban és az óvodáskor elején a gyermekek jelentős része magányosan játszik, még nem képes a másik szempontjának figyelembevételére és a társhoz való alkalmazkodásra. A fejlődés útja – mint azt Mérei leírja – (Mérei – Binét, 1970) – a pusztán térbeli együttlétől, a többnyire utánzással létrejövő együttmozgáson át a szereposztáson nyugvó együttműködés felé vezet. Ezek a szakaszok egyben a 3 – 6 évesek életkor szerinti fejlődési stádiumait is jelzik.

Bár a tevékenység szintjét elsősorban az életkori és az egyén sajátosságok határozzák meg, a külső feltételek sem közömbösek. A kisebb tér (pl. szoba) inkább kedvez a csoportalakulásnak, mint a nagy területen (pl. udvaron) folyó játék. A rendelkezésre álló játékszerek bősége szintén elősegítheti a kisebb csoportokra való bomlást. Az óvónő vezetési stílusa pedig, a csoportlégkörre hatva, befolyásolja a gyermekek társas életét (Mérei, 1966) (Mérei, 2001, 202 - 207.).

A hagyományok keletkezése a csoportalakulás folyamán

A csoporttevékenység színvonalát társas akciókat nem csak a gyermekek életkori fejlettsége határozza meg. Befolyásolja az is, mennyi idő óta áll fenn a csoport, milyen tárgyi feltételek segítik vagy hátráltatják a csoporttárs szerveződés folyamatát.

Amikor különböző, egymást még nem ismerő gyerekek kerülnek össze, a tevékenység szintje – érthető módon – alacsony. Bizonyos idő után a kölcsönös megismerkedést követően, gyakoribbá válnak a kezdeményezések, differenciálódik a tevékenység, tagolódik a csoport, miközben létrejönnek és formálódnak a csoportszokások és hagyományok. A közös játék közben a gyermekek sajátos cselekvési módokat alakítanak ki, amelyeknek egy – egy elemét felelevenítve a csoport tagjaiban felidéződik, újraéled az eredeti élmény (utalás). Így alakulnak ki a hagyományok, amelyek fontos összetartóerőt képeznek (Mérei – Binét, 1970.). (Mérei – Binét, 1981, 141 – 146.).

Interakciók a gyermekcsoportban

A csoportban folytatott tevékenység megfelelő feltételt és indítékot biztosít az egyre differenciáltabb kontaktuskezdeményezésre és a társas alkalmazkodás fejlődésére.

A különböző társas aktusok (kontaktuskezdeményezés és választípusai) a csoportosulási szint elemei ként meghatározzák a csoport aktivitását és légkörét. Az elfogadás és elutasítás aránya jelzi az együttműködési készséget, a kezdeményezések pedig az igényt a közös tevékenységre (Kósa – Vajda, 2005, 286 – 290.), (N. Kollár – Szabó, 2004, 284 – 286.).

A társas aktusok megfigyelése alapján következtethetünk a csoport tagjai közötti érzelmi – cselekvési viszonyra. Útmutatás kapunk, vajon milyen funkciókat vállal az egyén ebben a tevékenységben, és hogyan alakulnak akciói a csoportban a többiek hatására. Az egymás iránti figyelem, helyeselés, méltánylás, a kívánságok kölcsönös teljesítése, a játék átadása a pozitív társas megerősítés formái. Számuk 3-4 éves kor körül jelentősen megnő. (Charlesworth – Hartup, 1967 – közli: Hartup, 1970). A gyermek közötti tartósabb baráti kapcsolatok létrejöttében ezek a

megnyilvánulások fontos helyet foglalnak el. Azoknak a gyerekeknek, akik képesek ösztönzőleg hatni társaikra, kiterjedtebbek a kapcsolataik.

Az előforduló támadó, agresszív magatartás erősen függ az otthoni nevelési módszerektől, ezen kívül a partner válasza, s a helyzetben kínálkozó lehetőségek is hatással vannak rá. Az életkor növekedésével az agresszió fizika formáit a verbálisak váltják fel (Kóséné Ormai, 1985, 130 – 132.).

Együtműködés és segítségnyújtás feladathelyzetben

Már az óvodás kor előtt tapasztalható, hogy a gyermek figyelem társa cselekvésére, játékára irányul. A másik gyermek fel megnyilvánuló érdeklődés, majd a kapcsolatteremtés szükséglete fokozatosan vezet el a közös tevékenységen át az együtműködés képességének a kialakulásához.

Ahhoz, hogy a gyermek közös játékában (vagy játékos feladatban) együtt tudjon működni kistársával szükséges, hogy a másik szempontját, helyzetét, szándékát magáévá tegye, hogy képes legyen a saját és a társ nézőpontjának egybevetésére, viszonyítására. Ez mint arra Piaget rámutat – kölcsönhatásban van az egész személyiség, s különösen a gondolkodás fejlődésével. Amikor megkezdődik a fogalmak jelenségek viszonyítása a köztük levő relációk helyes felfogása, lehetőség nyílik a társas magatartásban a kölcsönösségre. Ugyanakkor a gyermek tapasztalatai, amelyeket a társakkal folytatott közös tevékenységben szerez, visszahatnak a gondolkodás fejlődésére. (Piaget, 1970). Az összedolgozás, együtműködés az óvodáskor folyamán egyre gyakoribb megnyilvánulás. Idősebb óvodás korban – feladatszituációkban is – megvalósul az együtműködés, amelyet a beszédkontaktus létesítésének igénye és lehetősége nagyban elősegít. Kísérleti eredmények arra utalnak, hogy a közös tevékenységben, két év korkülönbség esetén gyakoribb a megoldás kudarca, továbbá, hogy segítségnyújtás és ismételt helyzetteremtés eredményeként javul az együtműködés készsége (Gottschalldt – Frühauf – Ziegler – közli: Murányi – Kovács, 1962) (Mérei – Binét, 1981,), (Kóséné Ormai, 1985, 132 - 133).

A barátválasztásra ható tényezők és a csoport társas szerkezete

Már óvodás kortól megfigyelhetőek a gyermekek között rokonszenvi megnyilatkozások, pajtáskapcsolatok. Minél kisebb korú a gyermek, annál több társát nevezi a barátjának és annál mulékonyabbak ezek a barátságok.

A barátválasztás motívumai az életkor során változnak. Az óvodáskorban a barátválasztáskor a külsődleges szempontok figyelembevétele a jellemző. A barátválasztást befolyásolja az aznapi élmény, az érzelmi terhelés, a konformizmus és a felnőtt értékrendjéhez való igazodás torzítja, leginkább társas kapcsolatokról kialakuló elképzeléseket (Binét, 1958). Ugyanakkor egyes vizsgálatokban megállapították, hogy már óvodás korban, még közel fél év elteltével is a választások – különösen a pozitívak bizonyos stabilitást mutatnak (Hartup, Glazer – Charlesworth, 1967 - közli: Hartup, 1970), (Kósáné Ormai, 1985, 142 – 143.).

A pár a csoportban

Az óvodai csoportba bekerülhetnek olyan gyermekek, akiket szorosabb érzelmi kapcsolat fűz egymáshoz. Ennek eredete lehet a közös bölcsődei múlt, az egy házban lakás, szülők barátsága, esetleg testvér vagy ikerhelyzet.

Mérei a párok és csoportok viszonyát tanulmányozta kísérleti szituációkban, előzetes összeszoktatás után. A csoport és pár kapcsolatában három típust állapít meg:

1. A kettős kötődés: a pár megtartja saját hagyományait, és átveszi a csoport szokásait is.
2. A pár felbomlása: a pár tevékenységi szintjének fokozatos süllyedésével párhuzamosan fokozatosan eltávolodnak egymástól.

kompromisszumos beilleszkedés: a pár megőrzi önállóságát, nem olvas be a csoportba, de a csoport vezetőjét elfogadja saját vezetőjének. A pár - a csoportra hatva – emelheti a csoport érzelmi-indulati feszültség szintjét (Mérei, 2001, 28 – 30.), Mérei, 1989, 45 – 50.) .

1.6. Az iskolás korú gyermek társas kapcsolatai

Az iskoláskor kezdete az óvodáskorhoz hasonló helyzetet mutat. Az egészséges gyerek jó reagál az iskolára, jól érzi ott magát, még ha tanulási teljesítménye nem tökéletes is. Az iskoláskorban általában a szülők visszanyerik az ellenőrzést a gyerekek felett, a gyerek ugyanis információkon keresztül jól kontrollálható. Ez azt jelenti, hogy gyereket be lehet számoltatni arról, hogy mi történt vele. A beszámolóson át a gyerek kapaszkodhat a biztonságot nyújtó szülőviszonyhoz, ez képes kompenzálni az esetleges iskolai kudarcokat és feszültségeket.

Az iskolában a gyermek számára jó ideig tanárközpontúvá válik a világ. Ő a legnagyobb tekintély, ő vezeti be a világ szélesebb körű megismerésébe (Cole – Cole, 2006, 528.) , (Kiss, 1967, 66 – 68.).

A társas események leginkább szünetekben, testnevelési órákon, kirándulások alatt, tanítás után bonyolódnak a gyerekek között. Ilyenkor folyik a gyermekek önminősítése 9maguk összehasonlítása révén másokkal. Kialakul a referenciacsoport, ahová a gyermek tartozik vagy tartozni szeretne. Ennek jegyében bizonyos gyerekek nagy befolyásra tesznek szert más gyerekek felett. A befolyásolás eszköze rendszerint a referenciacsoportban értékes és elismerést arató viselkedés (Buda, 1986, 93 – 95.).

6 – 12 éves kor körül kialakul a kölcsönösség és a nagyobb intimitás. Igénylik a hosszan tartó kapcsolatokat, és aktívan közreműködnek a barátság fenntartásában. Elvárják, hogy a barát éppúgy építse és számon tartsa a barátságot, mint ők. A konfliktusok könnyen vezetnek a barátság felbomlásához. A barátságok jellemzően az azonos neműek között alakulnak ki.

9 éves kor elérése után egyes gyerekek egy új életszakaszba kezdenek átlépni. Ebben az életszakaszban már erőteljesebben fordulnak pajtásaikhoz, fokozódik az önállóságra való törekvés.

12 éves kor után fejlődik a konfliktusmegoldásnak a képessége, mely megjelenik a barátja eltérő nézeteinek, különállásának az elfogadásában. A kapcsolatok egyre stabilabbak, az autonómia is megengedett, a barátság elbíri a külső kapcsolatokat is. Egyre gyakrabban alakulnak ki barátságok az ellenkező neműek között (N. Kollár – Szabó, 2004, 282 – 283.)

Az évek során a gyerekek egymást egyre jobban megismerik., bizonyos téren kiemelkedők rokonszenvenné válnak. Mintegy rangsorba rendeződnek az évek során az osztálytársak, s harmadik - egyedik osztálytól számontartják, hogy számtanból vagy testnevelésből ki az első, s ők maguk hol tartanak a ranglétrán, mennyire bajtársiasak, segítő vagy rosszindulatú, verekedő, vagy

rokonszenves jó pajtás. Az osztályon belül csoportok, klikkek, párok és magányosok különülnek el egymástól (Kiss, 1967, 70 – 71.).

II. A szociometria

A társas világ pszichológiai oldalaival foglalkozó tudomány a szociálpszichológia, egy rendkívül szerteágazó és kiterjedt tudomány. A társas kapcsolatok, a csoportszerkezet vizsgálatára ez a tudományág a szociometria módszerét dolgozta ki. A szociometria ez egy egyszerűen felvehető és gazdag információtartalmú csoportvizsgálati módszer a pedagógiai pszichológiai gyakorlatban (Ormai, 1985, 143.), (Pléh – Borsoss, 2004, 797.).

A társadalomban kialakuló kiscsoportok változatosságát, jelentőségét már a szociálpszichológiai kutatások kezdetén, ami századunk első évtizedére tehető, felismerték. A két világháború közötti időszakban, a pszichológiai vizsgálati technikák finomodásának korszakában a maga módján minden jelentősebb lélektani irányzat megközelítette ezt a problémát. A vizsgálatok azonban egyénközpontúak maradtak, vagyis nem a csoportot, hanem az egyén csoporthoz való alkalmazkodását, ennek fejlődését, a társadalmivá való válás fordulatait elemezték. Tehát a vizsgálati felfogás legfőbb korlátja az volt, hogy a társas vonatkozásokat személyiségjegyként kezelték. Egy közösség leírása tagjainak egyénlélektani jellemzésére szorítkozott (Lengyel, 2002, 45 – 50.), (Andorka, 2006, 33 - 34).

Moreno³ volt az a kutató aki elsőként magát a társas alakzatot vizsgálta, és abban határozta meg az egyén helyét. Nem az egyén alkalmazkodási módját vagy kontaktuskészségét igyekezett megragadni, hanem beilleszkedését a társas mezőbe, amelyben él. E beilleszkedést nem személyiségjegyekkel, hanem a személy társas pozícióival határozta meg. Ehhez a feladathoz dolgozta ki könnyen használható, egyszerű módszerét a szociometriát, mellyel a közösségek feltárhatók, leírhatók (Mérei, 2001, 44 – 46.).

2.1. A szociometriai vizsgálatok kezdete

³ Jacob Levy Moreno bukaresti születésű amerikai orvos, pszichiáter, a pszichodráma alapítója, szociológus. A New York – i egyetem professzora. Irodalmi műveltsége, művészi érdeklődése kiemelkedő. (Mérei Ferenc: Községek rejtett hálózata, 119 o.)

Az első szociometriai kutatások 1930-as évekre tehetőek és Jacob Levy Moreno nevéhez fűződnek. Moreno kiinduló tapasztalata az volt, hogy a társadalmi rendszert alkotó intézményes keretek – legyenek azok iskolák vagy munkahelyek, társadalmi egyesületek vagy katonai egységek, sportkörök vagy zenekarok – nem homogén együttesek. A szociometria alaptétele s egyben Moreno első nagy felismerése a státusokból álló intézményes rendszerek lappangó háttere. Ezt a felismerést Morenónál az a régi gondolat terelte a gyakorlat felé, hogy az emberi kapcsolódások elsősorban érzelmi, rokonszenviek. Moreno rájött arra, hogy a társkapcsolatoknak és csoportosulásoknak ezt a rejtett hálózatát a rokonszenvi választások módszerével feltárhatjuk. A vizsgált intézmény valamennyi tagja, olyan kérdésekre felel, hogy konkrét, lehetőleg fontos élethelyzetekben kiket választana társnak.

A társkapcsolatoknak ezt a felmérését, a rokonszenvi választásoknak ezt a módszerét, az így kapott válaszokból egy hálózat felvázolását s ennek értelmezését nevezte Moreno együtt szociometriának (Mérei – Binét, 1981, 226 – 232.), (N. Kollár – Szabó, 2004, 300 – 303.).

Ezt az eljárást általában szociometriai tesztnek nevezik. Moreno is ezt az elnevezést alkalmazza. A „teszt” szó ugyanis a pszichológiában szigorúan azonos feltételek közt elvégzett, standardizált próbát jelent. A feltételek szigorú megkötöttsége és azonossága teszi lehetővé, hogy egy személy teljesítményét nagyszámú személy azonos feltételek közt végzett vizsgálati eredményeihez viszonyíthassuk. Azonban a szociometriai vizsgálatokat nem lehet mindenkivel azonos feltételek között elvégezni. A laboratóriumi körülmények, amelyek szigorúan azonos feltételeket biztosíthatnak, a szociometriai vizsgálatban hátrányosak, mivel ez a módszer eleven érzelmi reakciókat akar előhívni. Minden egyes intézmény, minden egyes társadalmi alakzat szociometriai vizsgálata csak önmagában értelmezhető, statisztikai támpontok óvatos felhasználásával (Mérei, 2001, 49 – 51.) .

A magyar pszichológiában Mérei Ferenc fejlesztette tovább Moreno a módszert, kidolgozva a több szempontú szociogram módszerét. Első kutatásait 1945-ben végezte. Több szempontú szociogramjának lényege, hogy a rokonszenv mellett a funkcióra való alkalmasságra, a képességekre, népszerűsége is rákérdez a csoporttársak vonatkozásában. Moreno kölcsönösségi táblázat alapján nyerte eredményeit, Mérei ezt továbbfejlesztve megalkotta a gyakorisági táblázatot is. Ennek köszönhetően kutatásai még eredményesebbek lettek. A szociogram felrajzolásának módszerében szintén akadnak eltérések a két kutató esetében. Míg Moreno ábrázolja az egyirányú kapcsolatokat, valamint a negatív választásokat is, addig Mérei kizárólag a kölcsönös kapcsolatokat

ábrázolja a szociogramon (Hunyady, 1998, 89). Mérei kategóriaként is összegzi a kérdőívben adott feleleteket. A választás ugyan nem csak páros kapcsolódást fejez ki, nem csak azt mutatja meg, hogy kik tartoznak össze, ki kivel szeret együtt lenni, hanem azt is, hogy az adott közösségben kivel hányan szeretnének együtt lenni, hány szavazatot kap egy – egy tag az egyes kritériumokban (Mérei, 2001, 135 - 136.). Hatásának köszönhetően a szociometriai módszer szerepe a hazai szociálpszichológiában és neveléslélektanban aránytalanul megnövekedett (Pléh, 2000, 496).

2.2. A több szempontú szociometria lépései

A több szempontú szociometria hármas célkitűzése:

1. Ne csak a csoport tagjainak a társas helyzetére, hálózati pozíciójára vonatkozóan kapjunk értelmezési támpontot, hanem a vizsgált társas alakzatról, mint közösségről és a kis csoportokról, mint társas egységekről is.
2. Terjedjen ki a jellemzés a társas mező reális viszonyaira: hierarchiájára, funkció jellegű tagolódására, a feladatokból fakadó kontaktusokra, az együttes döntéseket hozó kapcsolatokra.
3. Adatokat kell kapnunk a társas mezőben hatékony indítékokról; a választásoknak a kötődéseknek a társas szinten megnyilvánuló motivációjáról.

Weinberg – féle teszt

A szociometria módszerének lényege a szimpátiaválasztáson alapuló kérdések feltevése (pl. „Kivel szeretnél egy padban ülni?”) vagyis a kérdőív kitöltése. A szociometriai kérdőív kitöltése tehát adatokat szolgáltat a csoporttagok közötti vonzalom és ellenszenv struktúrájáról (Hunyady,1998,89.). Mérei olyan kérdőívekből indult ki, amelyeket Dagmar Weinberg használt⁴ Párizsban. Az ő kérdőívei tekinthetőek tehát a több szempontú szociogram őseinek. Ezért viseli máig is a kérdőív Weinberg nevét. A kérdőív sok kérdést tartalmaz különböző változataiban tíztől negyvenig terjed a száma.

⁴ Mérei lehetségesnek tartja, hogy valójában nem Weiberg, hanem a Wallon – laboratóriumnak egy másik munkatársa szerkesztette a kérdőívet.

A szociometriai felmérőlapot úgy állítjuk össze, hogy szerepeljenek benne:

- rokonszenvet feltételező kérdések (kinek mondaná el a titkát, kivel ülne egy padban, ki a legjobb barátja, stb.)
- a közösségi funkcióra vonatkozó kérdések (vezető)
- egyéni tulajdonságokra, képességekre, készségekre, adottságokra vonatkozó kérdések (műveltség, kezűgyesség, sport)
- a népszerűsége az érvényesülésre, a közösségi helyzetre, vonatkozó kérdések (Mérei, 1974, 124 - 125.).

Fontos, hogy a felmérőlapokat minden vizsgáló saját maga készítse el a kitzűzött vizsgálati célnak megfelelően, mivel másképpen lehetetlen a vizsgált közösség értékrendszerének megismerése. A felmérő lap megszerkesztése előtt javasolt csoportbeszélgetések lebonyolítása.

Instrukció

A több szempontú szociogram instrukciójának elveiben szerepel, hogy:

- a vizsgált csoport valamennyi tagja legyen jelen;
- közölni kell, hogy milyen keretre vonatkozik a vizsgálat;
- el kell mondani, hogy milyen célból készült;
- hangsúlyozni kell a feltétlen titkosságot.

Az instrukciót azonban nem elég szóbelileg ismertetni, fontos, hogy a kérdőív elején fel legyen tüntetve (Szokolszky, 2004, 321.), (Mérei, 2001, 147 – 148.)

Kölcsönösségi táblázat

A több szempontú szempontú szociometria kérdéseit két táblázatba foglalhatjuk össze. Az egyik táblázat a kölcsönösségi, a másik a gyakorisági táblázat. A kölcsönösségi táblázat két oszlopfejes mátrix, melyben a táblázat mindkét tengelyén a vizsgált társas alakzat névsora szerepel. A mezőkben a rokonszenvi választásokat tüntetjük fel a kérdés sorszámával. A kölcsönös választásokat az áttekinthetőség végett vastagabban, vagy más színnel jelölhetjük. Minden két személy lehetséges kapcsolatának két mezője van, az egyik, illetve a másik nevének sorában. Minden mezőben annyi kövéren szedett jel van, amennyi az egybevágó másik mezővel megegyezik.

A kölcsönös kapcsolatok száma a lényeges, és nem kritérium, hogy azonos kérdésekben válasszák egymást (Mérei, 1989).

A kölcsönös választások alapján készítendő el a szociogram. Fügőlegesen és vízszintesen is összesítjük a kölcsönösségi táblázat adatait. Az összesítés öt szempontra terjed ki:

1. a deklarált kapcsolatok száma (hány kapcsolatot nyilvánított ki az adott személy, tekintet nélkül arra, hogy választását viszonyították-e)
2. a háromszoros kölcsönösség száma
3. a kétszeres kölcsönösség száma
4. az egyszeres kölcsönösség száma
5. valamennyi kölcsönös kapcsolat összesítés soronként

Oszloponként (függőlegesen) haladva valamennyi oszlopban összesítjük, hogy hány társa választotta azt a személyt, akinek a vonzását az oszlop összefoglalja (Lengyel, 1997, 410 – 412.).

Gyakorisági táblázat

A több szempontú szociometria adatainak összesítése a szociometriai számítások kiinduló anyaga. A gyakorisági táblázat függőleges tengelyére a társas alakzat névsora kerül, vízszintes tengelyére pedig a kérdések megfelelő kritériumcsoportokba sorolva. A kérdéseket tehát nem a kérdőívben szereplő sorrend szerint tüntetjük fel, hanem kritériumcsoportokba sorolva. Minden kérdés egy – egy oszlopnak felel meg. A gyakorisági táblázat minden mezőjébe az a szám kerül, ahányszor a sorban feltüntetett személyt az oszlopban lévő kérdés alapján választották.

(http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_531_pedagogia/ch08.html)

A gyakorisági táblázat adatait soronként és oszloponként összegezzük. A soronkénti összegzés folyamán a vizsgált alakzat minden tagjáról megállapítjuk, hogy az egyes kritériumcsoportokban hányan választották. Ezt követi a globális összesítés, amely valamennyi kritériumcsoportot egybefoglal. Ha a felmérőlapon negatív kritériumok is szerepelnek, akkor szükségünk van még egy negatív választások számát tartalmazó rovatra.

Az oszlopokat három sorban összesítjük. Az első sorba kerül a választások összege az adott kritériumban. A második sorba ennek eloszlás, vagyis: hány személy között oszlottak meg ezek a választások. Az eloszlási mutató e két adat hányadosa. Ez jelzi, hogy az adott kritériumban mennyire szóródtak a szavazatok. Minél nagyobb a mutató számértéke, annál kisebb a vizsgált kritériumban a szavazatok szóródása (egységes vélemény) (Mérei, 2001, 149 – 152.).

Mutatók. Értelmezés

A társas mező viszonyairól, szerkezetéről, a közösség természetéről sokáig nem tudtak eleget mondani, mert hiányoztak azok az alapfogalmak, képzetek, amelyekkel a vizsgálati eredmények kifejezhetőek. A szociálpszichológiai vizsgálatok valójában többet mutattak, mint amennyit le tudtak olvasni róluk. A több szempontú szociometria eredményeinek értelmezéséhez olyan fogalomrendszerre volt szükség, amelyre a vizsgálati adatok átfordíthatóak. Erre hivatottak a szociometriai mutatók.

A mutatók csoportosítása:

- I.** *Szerkezeti mutatók:* Segítségükkel a társas mezőnek, mint egésznek az alapstruktúráját jellemezhetjük. A következő csoportokban:
 1. CM mutató: a központ és a perem viszonyát fejezi ki.
 2. Az alakzatok (zárt alakzat, lánc, csillag, pár, magányos helyzet) arányai a társas mezőben.
 3. kohéziós mutató (kölcönösség, sűrűség, kohézió, viszonzottság), amelyekből az együtteség feszültségét olvashatjuk le.
 4. A szerkezeti típus meghatározása a szociogram alakzati összefüggéseinek a mérlegelésével, mutatók segítségével.
- II.** *A csoportlégkör mutatója.* A rokonszenvi választásoknak és funkcióválasztásoknak a szóródásából következtetnek a beszabályozottságnak, a konformizmusnak a fokára, és ebből a társas légkörre, a Lewin féle társas klímára.
- III.** *Választási koincideneciák.* A különböző kritériumokban adott választások egybevágásának a fokát határozzák meg, és ebből az alakzat motivációs rendszerére következtetnek.
- IV.** *A tagolódási dimenziók mutatóival* rekonstruálható az alakzat hierarchiája és a szerepszerű tagolódása. Ezek: jelentőségindex, szerepindex, széli helyzet mutatója, kizárási mutató, a választási repertoár mutatószáma és a differenciálódás mutató.

E mutatók segítségével igyekeznek a vizsgált társas alakzatról olyan összefüggő képet kialakítani, amelybe ez a sokféle mutató ellentmondásmentesen beleillik. Az értelmező leírás mindenekelőtt a szerkezeti típust, a társas alakzat struktúráját határozza meg.

Ebbe a szerkezeti képbe szövik bele a csoportlégkörre és a motivációra vonatkozó indikációkat, majd határozzák meg a közösség tagolódását hierarchikusan és szerepszerűen (Mérei, 2001, 153 – 187.).

A szociogram felrajzolása

A szociogram a vizsgált társas mező vázlata, a társas mezőt alkotó kapcsolatoknak a térképe. A kölcsönösségi táblázat alapján készítjük el. Az ábrázolásokban a következő lépéseket követjük:

1. Minden személyt egy bekarikázott szám jelöl. Ha a csoportban mindkét nembeli tagok vannak, akkor megkülönböztető jelzést használunk.
2. A vonalak kölcsönös választást jelölnek. Ha két személy kölcsönösen választja egymást az őket jelző karikákat vonallal kötjük össze.
3. Ha két személy több kritériumban választotta egymást kölcsönösen, akkor kettőjük karikája közé annyi párhuzamos vonalat húzunk, ahányszor a szociometriai felmérés során a megadott rokonszenvi kritériumban egymást választották.
4. A felvázolás során abból a személyből indulunk ki, akinek a kölcsönösségi táblázat szerint a legtöbb a kölcsönös kapcsolata. Felrajzoljuk ennek a személynek az összes kölcsönös kapcsolatát, így három, négy, öt vagy még több karika kerül a lapra. Ezután ezeknek a személyeknek a kölcsönös kapcsolatait tüntetjük fel a kölcsönösségi táblázat alapján.
5. A párokat és a magányosokat az alcsoportok körül helyezük el, lehetőleg úgy, hogy az alcsoportokat tekintjük a mező fő övezetének. A párok és a magányosok a lap szélére, a peremre kerülnek.
6. Az egyoldalú kapcsolatokat nyilvántartjuk, mérlegeljük, az értelmezésben felhasználjuk, de mint kapcsolatot a szociogramon nem tüntetjük fel.⁵

⁵ Ebben is eltér a Mérei féle grafikus ábrázolás a világban elterjedt különféle ábrázolásoktól.

III. A rajzelemzés

A rajzolás az ember egyik legősibb kifejezési formája és egyben a legfontosabb művészi kifejezési formák egyike is. Az egyedfejlődés során, mint a pszichomotoros tevékenység egyik formája már korán megjelenik. A pszichológia a 20. század vége felé figyelt fel a gyermekrajzok jelentőségére.

A rajzoláson alapuló vizsgálati módszereket nemcsak a klinikumban, hanem a pedagógiában is széleskörűen használják.

A klinikumban részben mint diagnosztikus eszköz részben pedig mint terápia segédeszköz nyer alkalmazást a rajzoltatás (Hárdi, 2002, 11 – 15.). Megkülönböztetünk nem tematikus, szabad rajzokat és megadott témájú rajzokat. A rajztesztek pszichoterápiás felhasználása mélylélektani képzettség nélkül nem lehetséges. Az elkészített rajz a pszichoterápiás kapcsolat esetében a terápia kommunikáció része. A beteg azon kívül, hogy kifejezi magát, üzen is vele a terapeutának.

A rajzelemzés (rajzvizsgálat) a képi kifejezéspszichológia tudományterületének része, amellyel többféle diszciplína is foglalkozik (Vass, 2011b, 15 – 16.) El kell különíteni ezért pszichológiai, pszichiátriai, pedagógiai, gyógypedagógiai, művészettörténeti megközelítéseket.

A rajzelemzés magyar úttörője Vass Zoltán, a Károli Gáspár Református Egyetemen a pszichológia szak és a Pszichológiai Intézet alapító tagja az Általános Lélektani és Módszertani Tanszék alapító tagja és vezetője, a klinikai és egészségpszichológiai szakirány felelőse, a képi kifejezéspszichológiai szakirányú továbbképzési szak alapítója és vezetője, témavezető a PTE Pszichológiai Doktori Iskolában. A KRE BTK Pszichológiai Intézetének vezetője. Fő kutatási területei közé tartozik a képi kifejezéspszichológia, pszichodiagnosztika, pszichometria, projektív tesztek és mesterséges intelligencia a pszichodiagnosztikában. Magáénak mondhat mintegy 25 000 darabból álló rajzgyűjteményt, valamint számos a feljebb említett területeken végzett kutatást.

Ezen a területén végez kutatásokat Berghauer – Olasz Emőke, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Pedagógia és Pszichológia tanszékének tanára, a Pécsi Tudományegyetem Személyiség- és Egészségpszichológia PhD-program hallgatója. Magyarországon az első között végez rajzelemzést. Több alkalommal jelent meg publikációja az adott témában. Ezek közé tartozik esettanulmánya, az *Erős tudás iránti vágy az elismerés szükségletével* címen (2013), valamint publikációi, melyek a *Kinetikus iskolarajz, mint a társas kapcsolatok vizsgálatának lehetséges módszere* (2015) valamint *A gyermekjáték és gyermekrajz,*

mint kulturális élmény címet viselik. A társas kapcsolatokat kutatja továbbá *A társas kapcsolatok szerepe és funkciói a gyermek életében. A társas kapcsolatok hatása* című publikációjában.

A rajzok gyermeknél és felnőttél is kifejezik a rajzoló egyéniségét, személyiségét, lelki-, fizikai, érzelmi, egészségi állapotát, jellemzik kapcsolatait, viszonyát külső és belső világához (<http://www.freado.com/read/11970/a-psychological-interpretation-of-drawings-and-paintings> , Vass, 2011a, 19.) .

Különböző rajztesztek és rajzvizsgálati módszerek léteznek, melynek értékelését az erre szakosodott szakemberek (elsősorban pszichológusok, pszichiáterek) végzik.

A rajzvizsgálati módszerek repertoárja igen gazdag. Vass Zoltán osztályozása szerint a rajzelemzési módszereket kilenc csoportra lehet osztani :

1. összetett rajztesztek: ház-, fa-, állat-, ember-, szabadrajz-teszt (HTAPPF); ház-, fa-, emberrajz-teszt (HTP); színes ház-, fa-, emberrajz-teszt (Chromatic HTP); dinamikus rajzvizsgálat (DRV);
2. emberrajz-tesztek: Goodenough-Harris emberrajz-teszt (DAM); Machover-féle emberrajz-teszt (DAP); Koppitz-féle emberrajz-teszt (HFD); „Ember az esőben” teszt; Rosenberg-féle emberrajz-teszt; Nyolcszoros Újrarajzoló Teszt (8CRT); emberpár-rajzteszt;
3. farajz-tesztek: Koch-féle farajz-teszt; Bolander-féle farajz-teszt; Stora-féle farajz-teszt; négyfa-teszt (fa, másik fa, képzeletbeli fa, beteg fa); háromfa-teszt; facsalád-rajz]; fa vihar előtt, viharban és vihar után technika;
4. családrajzok és kapcsolódó témák: Hulse-féle családrajz (DAF); Corman-féle családrajz (FD); állatcsaládrajz (AFD); elvárásolt családrajz; napcsalád-rajz; projektív anya-gyermek rajz; madárfészkek rajz (BND); ötlépéses intervenciós modell;
5. kinetikus rajztesztek: kinetikus családrajz (KFD); kinetikus állatcsaládrajz (AKFD); kinetikus ház-, fa-, emberrajz-teszt (KHTP); kinetikus iskolarajz (KSD); kinetikus óvodarajz (KKD, KNSD); regrediált kinetikus családrajz (RKFD); kinetikus kórházzrajz (KHD); kinetikus munkahelyrajz (KBD); kinetikus politikai rajz (KPD); kinetikus vallásos rajz (KRD);
6. többszemélyes rajzvizsgálat: kollaboratív rajztechnika (CDT); közös családi vakáció-technika; közös rajzvizsgálat (DTM);
7. firkatesztek és spontán firkák: Meurisse-firkateszt; Grätz-firkateszt; Kutash és Gehl-firkateszt; Psychogalaxy-firkateszt;

8. színes rajztesztek: Lüscher-teszt, színpiramis-teszt, Rapp-féle színteszt; Metanoia mentorálási módszer; Színkulcs-teszt.
9. speciális rajztesztek: nemlétezőállat-rajzteszt (NEAT); Hatvan Másodperces Rajzteszt (SSDT); projektív útrajz; többdimenziós rajzteszt (MDDT); élettér-teszt; ujjal festés; kerékpár-teszt; időrajzok; órateszt (Vass, 2011, 20 – 21.).

4.1. Kinetikus óvodarajz

A kilenc felsorolt rajzelemzési módszer közül a kinetikus rajzok kerülnek további elemzésre. A kinetikus rajzvizsgálat abban különbözik más rajzvizsgálati módszerektől, hogy az instrukcióban valamilyen cselekvés ábrázolását kell kérni. Megkülönböztetünk kinetikus családrajzot, kinetikus állatcsaládrajzot, kinetikus iskolarajzot valamint kinetikus óvodarajzot.

A kinetikus óvodarajzot (Kinetic Kindergarten Drawing, Kinetic Nursery School Drawing) több szerző is említi, kidolgozott módszertanát azonban még nem publikálták.

A kinetikus óvodarajzot értelemszerűen óvodásokkal vesszük fel. A gyermek óvodát rajzol, benne saját magával, óvónőkkel és egy-két baráttal, úgy, hogy mindenki csináljon valamit. Az instrukciója a következő: „Rajzold le magadat az óvodában, az óvó nénivel és egy – két barátoddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!” Miután elkészítik a rajzot, a vizsgálatvezető a következő instrukciókat adja:

1. Számozd meg az emberalakokat a rajzolás sorrendjében!
2. Sorold fel a képen lévő emberek nevét!
3. A saját nevedhez tegyél egy csillagot!
4. Mond el, hogy ki mit csinál éppen!
5. Hogy hívnak és hány éves vagy? (a vizsgálatvezető ráírja a lap hátuljára)

A megfigyelési szempontoknál kiemelendő az alakok rajzolásának sorrendje, hogy önmagát hányadiknak rajzolja, a radírozás és a javítás a motívumokon.

A kinetikus óvodarajzok értelmezésében figyelembe kell venni, hogy a módszer pszichológiai „fókusz” életlenebb, a rajzok differenciáltabbak és kevésbé koherensek, a formák fejletlenebbek, szabálytalanabbak és a rajz több látszólagos konfliktusjelzést tartalmazhat. A kinetikus óvodarajz bemutatja a pedagógus, a társak, és az óvoda percepcióját, hogyan érzi magát a gyerek társai között, milyen a feladathoz, tekintélyhez, szabályokhoz, külső elvárásokhoz való

viszonya, milyenek az azonosulási mintái és jelzést ad az esetleges teljesítményproblémákról. A vizsgálat szempontjai azt mutatják meg, hogyan látják egymást és az óvónőt a gyerekek, milyen tipikus cselekvéseket végez a pedagógus a gyermek nézőpontja szerint, mire nyújt modellt és milyen a kapcsolata a gyerekekkel (Vass, 2011, 163 - 166.)

IV. Esettanulmány

A felmérést az Ungvári 8. Számú Csengőcske Óvoda, Katic nevé, vegyes csoportjátóban végeztem. A csoport létszáma 32 fő, ebből 13 kiscsoportos, 9 középső és 10 nagycsoportos. Nembeli eloszlás: 17 lány és 15 fiú. A felmérésben kizárólag a középső és nagycsoportos gyerekek vettek részt, tehát a lekérdezettek 4 és 6 év közötti gyerekek. A csoport 59 % - a vett részt a kikérdezésben, 41% - a csoportnak 4 év alatti.

A felmérést megelőzően sor került a kérdőív összeállítására. Az óvodások számára elkészített kérdőívben 6 kérdés szerepelt. A kérdéseknek 3 csoportja került bele a kérdőívbe. Rokonszenvi kérdésből 3, képességre vonatkozó 1. és 2 népszerűségi, egy pozitív és egy negatív. A kérdőíve elkészítésében segítségemre volt a Mérei által is használt Weinberg – féle teszt.

A következő lépés az óvodások lekérdezése volt. Mivel az adott kutatást óvoda csoporttal végeztem, ezért a lekérdezés szóbelileg történt, amit szociometriai beszélgetésnek is mondhatunk. Több gyerekekkel ukrán nyelven kellett kommunikálni. A kérdések értelmezésében nem akadtak nehézségek. Az instrukció szóbelileg hangzott el.

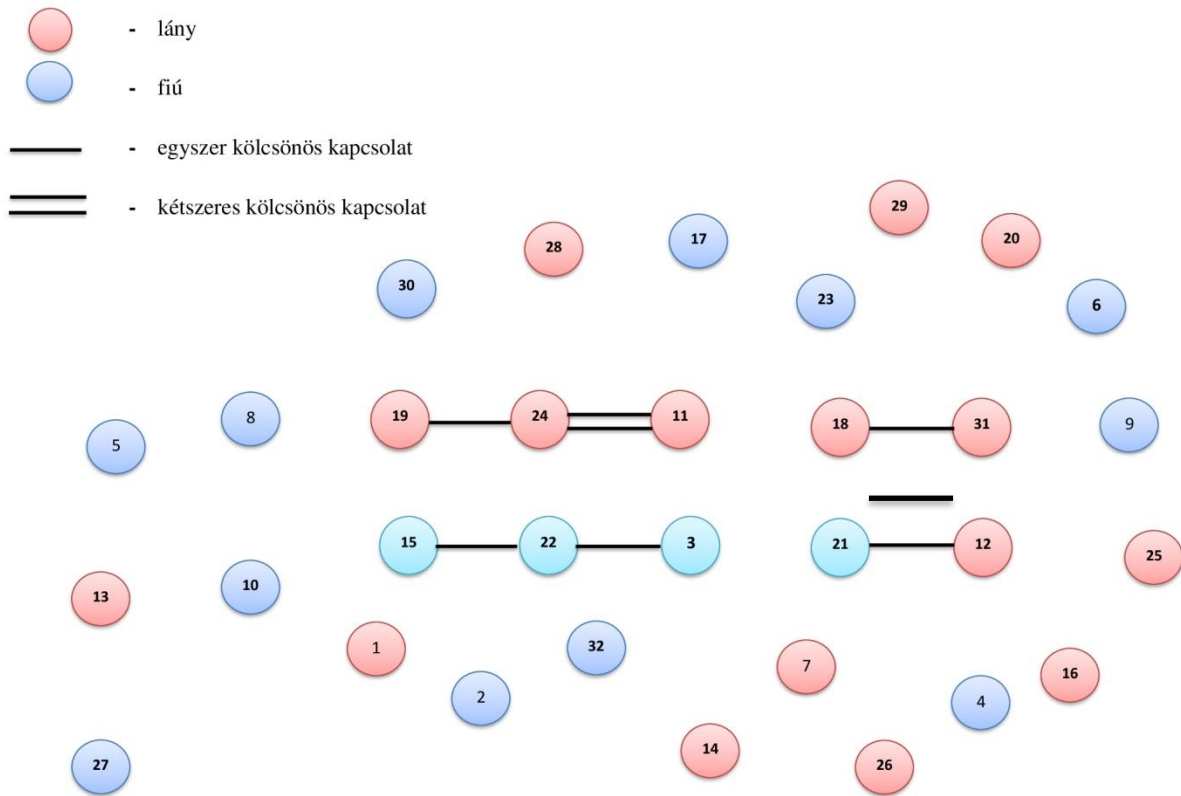
Harmadik lépés a kölcsönösségi és gyakorisági táblázatok elkészítése volt. A kölcsönösségi táblázat alapján elmondható, hogy 64 deklarált kapcsolatot számolhattunk meg, melyből 12 kapcsolat kölcsönös. Ebből kiszámítható, hogy a kölcsönös kapcsolatok a deklarált kapcsolatoknak a 19 % - át teszik ki.

A kölcsönös kapcsolatoknak 4 csoportja írható be a táblázatokba, négyszeres, háromszoros, kétszeres és egyszeres kapcsolatokkal rendelkezőket tüntethetjük fel ezekben a mezőkben. Ebben a kutatásban nem találkozhatunk négyszeres és háromszoros kölcsönös kötődéssel. A kérdőív alapján elkészített kölcsönösségi táblázatban 4 kétszeres, 8 egyszeres. A kölcsönösségi táblázat adataiból elkészült a Katica nevé óvodai vegyes csoport szociogramja, amelyhez Mérei több szempontú szociogramja nyújtott mintát.

A második táblázat, amely elkészíthető a kérdőívek alapján, ez a gyakorisági táblázat, amely bemutatja, hogy a különböző kritériumcsoportok kérdéseire hány választás történt. Ez alapján lemondható, hogy a rokonszenvi kérdéseken belül 85, a képességekre vonatkozó kérdések alapján 21, a pozitív népszerűségi kérdések csoportjában 30, és a negatív kérdések csoportjában pedig 36 választás történt. Ebből a táblázatból megismerhetjük az eloszlási mutatót, ami azt fejezi ki, hogy hány személy között oszlottak meg ezek a választások. E kutatás esetében ez a szám 6,4. Mivel a

mutató viszonylag kicsi, arra következtethetünk, hogy a csoportban nincs kialakult közvélemény, a választásoknak nagy a szóródása.

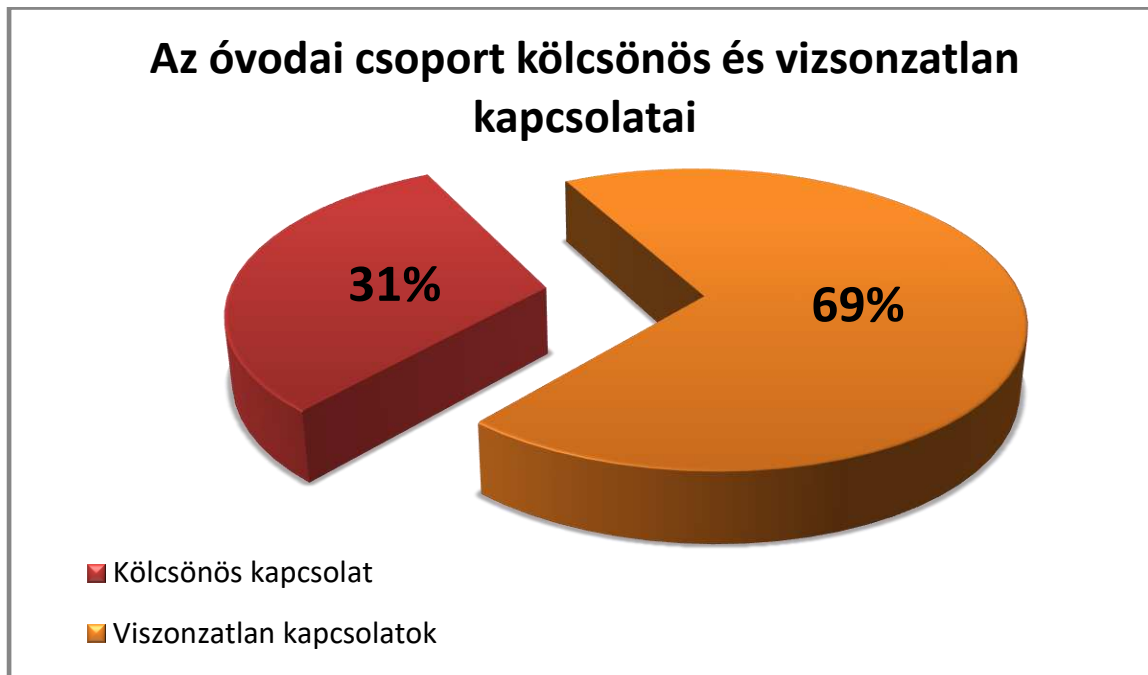
A kölcsönösségi táblázat alapján készíthető el a szociogram, amely bemutatja a csoporton belüli kölcsönös kapcsolatokat és csoportosulásokat. Minden óvodást egy körlap jelöl, melyben a gyerek névsor szerinti száma szerepel. A fiúk kék, a lányok rózsaszín színnel vannak feltüntetve. A csoportban meglévő kölcsönös kapcsolatokat feltüntetve az alábbi szociogramot kaptuk:

4. ábra *A Katica nevű csoporttal végzett szociometriai beszélgetés alapján elkészített szociogram*

A szociogramon látható, hogy sem tömbszerkezetbe, sem zárt alakzatba nem csoportosulnak a gyerekek. Két lánc és két kölcsönös kapcsolat figyelhető meg mindössze, a többi óvodás ezek köré csoportosul. A két lánc alakzatot 6 gyerek alkotja. Az egyik lánc fiúkból, a másik lányokból áll. Kiszámítható, hogy a csoport 19 % - a tagja a lánc alakzatnak. 12,5 %, vagyis 4 gyerek alkot párt, és a csoport 69%-a, 22 gyerek a szociogram alapján magányos helyzetben van.

A 19 - es, 24 –es és 11-es lányok alkotják az első láncot, közülük a 24- es és 11-es között van kétszeres kölcsönös kapcsolat. A 19-es és 24-es kislányok között egyszeres kapcsolat figyelhető meg. A második lánc alakzatot a 15-ös, 22-es és 3-as fiúk csoportja alkotja. Mindegyikőjük között egyszeres a kötődés. A két láncon kívül két pár is megfigyelhető a társas mezőben. A 21 – es kisfiú és 12- es kislány alkotnak párt, kétszeres erősségű kötődéssel. Megjegyzendő, hogy a kisfiú 4, a kislány pedig 5 éves, a középső csoportnak a tagjai. A következő párt két kislány alkotja, mégpedig a 18-as és a 31-es. Közöttük egyszeres kölcsönös kapcsolat fedezhető fel.

5. ábra. *A Katica nevű csoport tagjainak kölcsönös és viszonzatlan kapcsolatainak százalékokban kifejezett aránya a kérdőíves szociogram alapján*

Összességében elmondható, hogy a csoport 31 % - a rendelkezik kölcsönös kapcsolatokkal. Ami kis mutatónak számít, hiszen a csoport felét sem felét sem teszi ki.

Mutató kiszámítása

I. A társas helyzet arányítása

Itt kerül megfigyelésre, hogy ki milyen szerkezetű alakzatnak a tagja. Lehet páros, lánc, csillag valamint zárt alakzatok közül háromszög vagy négyzet. Az adott óvodai csoportban, ahogy feljebb is említésre kerül csupán 2 lánc és 2 pár alakzat figyelhető meg.

Magányos	Páros helyzetűek	Lánchelyzet	Csillaghelyzet	Zárt alakzatok	
				Háromszög	Négyzet és nagyobb alakzat
22	4	6	-	-	-
69 %	12,5 %	19 %			

3. táblázat. A társas helyzet arányítása

Elmondható, hogy a csoportból 6 fő, vagyis az osztály 19 % - a két külön lánc helyzetben van. 4 tanuló alkot párt, ez a csoport 12,5 %-a. A legnagyobb hányada a tanulóknak magányos alakzatban helyezkedik el, ez az egész csoport 69%- át teszi ki. A magányosak magas száma arra utal, hogy kevés a szolidaritás a csoportban, a közösség együttesen nem nyújt magas teljesítményt.

II. Kohéziós mutató

a) Kölcsönösségi mutató

A kölcsönösségi index azt fejezi ki, hogy a társas mezőben lévő személyek hány százalékának van kölcsönös kapcsolata. Ez átlagban 85 – 90 % kell, hogy legyen. A kiszámítása a következő képen történik: a kölcsönös kapcsolatokkal rendelkezők számát elosztjuk a csoport létszámával, majd megszorozzuk 100-zal. A mi esetünkben ez az index 34 % lett, ami jóval az átlag alatt van. Ez arra utal, hogy az óvodás gyerekek társas kapcsolati még nem állandóak, és nem túl erősek.

b) Sűrűségi mutató

Ezt a kölcsönös kapcsolatok és a csoporttagok számának a hányadosával fejezhetjük ki. A sűrűségi mutató kifejezi az egy személyre eső kapcsolatok számát. Átlagban 0,9 – 1,1 közötti az eredmény. A Katica csoportba tartozó gyerekeknél ez a mutató 0,3, ami szintén alacsony az átlaghoz képest. E mutató alacsony számához hozzájárult az is, hogy a csoportnak mindössze 59 % vett részt a szociometriai felmérésben. Arra a következtetésre juthatunk továbbá, hogy a „mi” attitűd még nem bontakozott ki, sok a magányos és a változékony páros kapcsolat.

c) Kohéziós index

Azt fejezi ki, hogy a lehetséges kölcsönös kapcsolatok hány százaléka realizálódott. A kölcsönös és a lehetséges kapcsolatok hányadosával fejezhető ki. A lehetséges kapcsolatok száma $n(n - 1)$, ahol az n a csoporttagok száma, és ezt osztjuk el kettővel. A mi esetünkben a lehetséges kapcsolatok száma 492, ebből mindössze 2,4 %-a az, ami realizálódott. Ez a mutató rendkívül alacsony, ami szintén oda vezethető vissza, hogy a csoportban 13 tag nem lett megkérdezve.

d) Vizszonozott kapcsolatok mutatója

Szintén a kölcsönösségi táblázat adatait használjuk fel a kiszámításához. Azt számítjuk ki, hogy a deklarált kapcsolatoknak hány százaléka kölcsönös. Az óvodai csoportba e mutató is alacsony, mindössze 19%. Az átlag 40 – 50 %.

III. Szerkezeti típusok

Az adott csoportban a mutatók száma minden esetben jóval átlagon aluli, ami azt leszámítva, hogy a kiscsoportosok nem lettek kikérdezve még a gyermekek korosztályának is betudható, hiszen ebben a korban még nincsenek stabil csoportok. A játékhoz a gyerek gyakran váltogatja társait. A szerkezetét tekintve halmazszerkezet, tehát a társas tér nem strukturált, zárt alakzatok nincsenek, csillag alakzat sem fordul elő, valamint a csoport nagy részét a magányosok teszik ki. A kölcsönösségi index 34% , a sűrűségi mutató pedig 0,3.

IV. A csoportlégkör mutatója

A rokonszenvi választások megengedik, sőt megkövetelik a szubjektív állásfoglalást. A közösség egyensúlyához hozzátartozik, hogy rajgai szubjektív vezérléssel merik megválaszolni intim kapcsolataikat: játszótársaikat, barátjukat, padoszomszédjukat.

A funkcióra vonatkozó választások azonban nem rokonszenven kell, hogy alapuljanak. A közösség egyensúlyát zavarja meg az, ha tagja szubjektív vezérléssel a csoport legügyesebb gyerekének a legjobb barátjukat választanak. A vizsgálat során kiderült, hogy az óvodás korú

gyermek az azonban nem képesek minden esetben objektíven dönteni. Elsődleges döntési szempontként nevezhető meg esetükben a rokonszenvi alapon történő döntés, még a képességekre vonatkozó kérdések esetében is.

A csoportlégkör mutatójába a bal oldalon a rokonszenvi, a jobb oldalára a az adott esetben a képességek csoportba tartozó kérdésekre adott választások kerülnek. A szóródási számok összegét elosztjuk az adott csoportba tartozó kérdések számával. A mi esetünkben a személyes (bal) oldal 1,5, a jobb oldal pedig 2,1, ami – ahogy a többi mutató is – alacsony értéknek számítható. Ebből levonható a következtetés, hogy a választások nagy hányada szubjektív, és a szavazatoknak erősen szóródnak, nincs közvélemény.

V. A társas jelentőség

Jelentősnek azokat mondhatjuk egy társas alakzatban, akiket a társaik sokszor választanak nem egyik vagy másik képességük miatt, hanem különféle szociometriai kritériumok alapján. A jelentős személy a csoporton belül lehet rokonszenves is és ellenszenves is, attól jelentős, hogy sokat szerepel a csoporttagok tudatában.

Jelentőségérték

A gyakorisági táblázatot kell használnunk a jelentőségérték kimutatásához. A táblázat három összesítő oszlopában az egyes oszlopok végösszegét elosztjuk annyival, ahány személy választott az adott területen. Pozitív, negatív és összesített választások szóródási értéket kapjuk meg. Jelentősnek a csoportban azok a tagok tekinthetőek, amelyek e három közül bármelyik oszlopban a szóródási mutató kétszeresét elérő számú szavazatot kapták. Másodrendűen jelentős az a személy, akinek kevesebb szavazata van, mint a szóródás kétszerese, de több mint a másfélszerese. (Merei, 2011, 213).

Miután kiszámoltuk, hogy a pozitív választások szóródási értéke 2, a negatívaké 2,2 az összesített választások szóródási értéke pedig 6,8.

Összesített választások

Először is az összesített választások alapján állítjuk fel a jelentős személyek sorrendjét. Ez alapján megkapjuk, hogy 4 személy sorolható a *jelentős csoporttagok közé*:

1. 11. K.V. – 16 szavazattal
2. 22. P.N. – 15 szavazattal

3. 23. P. Sz. - 14 szavazattal

31. F.A. – 14 szavazattal.

Másodrendűen jelentős az összesített választások alapján egy személy:

1. 24. P.E. – 13 szavazattal.

Pozitív választások alapján:

A pozitív választások alapján négy személy tekinthető *jelentős* csoporttagnak, mindannyian ugyan azon a helyen.

Jelentős csoporttagoknak tekinthetők:

1. 23. P. Sz. - 4 szavazattal,

31. F.A. – 4 szavazattal

32. Cs.G. – 4 szavazattal.

*Másodrendűen jelentős*ek:

1. 3. V.N. – 3 szavazattal

24. P.E. – 3 szavazattal.

Negatív választások alapján:

A negatív választások alapján 1 első – és 1 másodrendű csoporttagot emelhetünk ki.

Jelentős csoporttag:

1. 12. K.G. – 5 választás alapján

Másodrendűen jelentős:

1. 26. P.N. – 4 szavazattal

Összegezve elmondható, hogy a pozitív, negatív és összesített választások alapján *jelentős* csoporttagnak 6 gyerek mondható: a 11. K.V., 22. P.N. , 23. P. Sz. , 31. F.A. és 32. CS.G. , 12. K.G. Közülük a 23-as és 31-es gyerekek kétszer is szerepel.

Másodlagosan jelentős csoporttagok: 24. P.E. , 3. V.N. és a 26. P.N. Megemlítendő, hogy a 24. kislány kétszer is szerepel a listán.

A tagolódási sor

A vizsgált társas mező hierarchiája a jelentőségértékek alapján. Ennek szempontjából öt kategóriába sorolhatóak be a vizsgált tanulók:

1. pozitív elsőrendű jelentésűek száma a csoportban

1. **23. P. Sz.** - 4 szavazattal

31. F.A. – 4 szavazattal

32. Cs.G. – 4 szavazattal

2. pozitív másodrendű jelentőségűek száma a csoportban

1. **3. V.N.** – 3 szavazattal

24. P.E. – 3 szavazattal

3. azok száma, akik egyetlen oszlopban sem érték el a jelentőségértéket.

22 óvodás nem ért el egyetlen oszlopban sem jelentőségértéket, vagyis a csoport 69%. Sorszámuk alapján: 1,2,4,5,6,7,8,9,10,13,14,15,16,17,18,19,21,25,27,28,29,30.

4. negatív másodrendű jelentőségűek száma:

1. **26. P.N.** – 4 szavazattal

5. negatív elsőrendű jelentőségűek száma:

1. **12. K.G.** – 5 választás alapján

Jelentőségindex:

Azt fejezi ki, hogy a vizsgált csoport tagjainak hány százaléka érte el legalább a másodrendű jelentőség küszöbét, annak pozitív vagy negatív jellegére való tekintet nélkül.

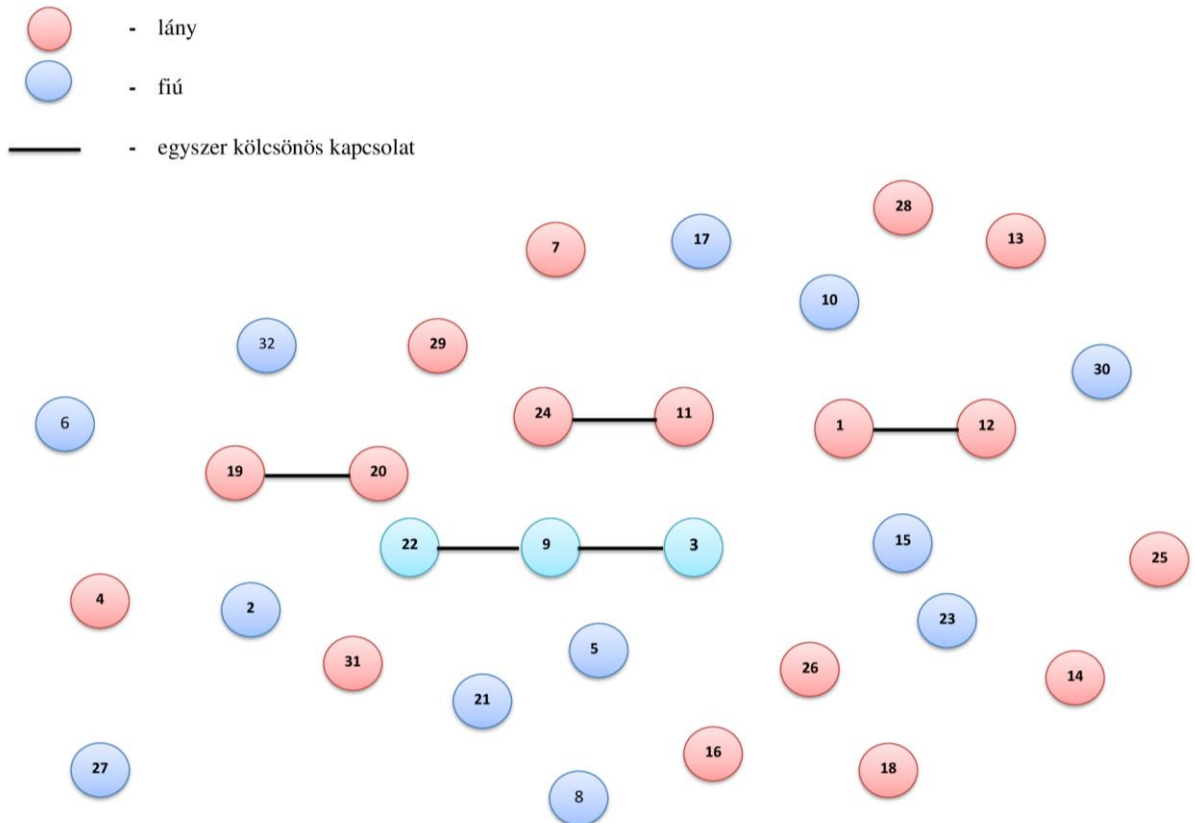
Az általam vizsgált óvodai csoport esetében ez az index 25%. vagyis a csoportból 8 gyerek érte legalább a másodrendű jelentőség küszöbét.

A kinetikus szociogram

Kutatásom során, a több szempontú szociometria módszere mellett a rajzvizsgálat módszerével is kísérletet tettem az óvodai csoport társas kapcsolatainak a feltárására. Az Ungvári 8. számú óvoda Katica nevű csoportjában kinetikus óvodarajz vizsgálatot végeztem.

A rajzfelvétel a szociometriai kérdőív kitöltésével egy napon történt. A már feljebb bemutatott lépések alapján történt a rajzfelvétel. Fontos mozzanat volt azonban a kutatás elvégzésében a Vass Zoltán által megfogalmazott kinetikus óvodarajzhoz tartozó instrukciónak a módosítása. Az eredeti instrukció a következőképpen hangzott: „*Rajzold le magadat az óvodában az óvó nénivel és egy – két barátoddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!*” (Vass, 2011, 161.) Az általunk használt instrukció pedig a következő volt: „*Rajzold le magadat az óvodában az óvó nénivel és egy – két társaddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!*” A változtatás annak érdekében történt, hogy a gyerekek ne kizárólag barátait, hanem azokat is, akikhez nem feltétlenül pozitív viszony köti. Mivel nem kizárólag nagy csoportos gyerekek vettek részt a rajzvizsgálaton, ezért a *társ* szó is magyarázatra szorult.

A rajzvizsgálat alapján kölcsönösségi táblázatot állítottunk fel (3. melléklet). Ennek alapján készítettük el a kinetikus szociogramot, amely kissé eltér a szociometriai kérdőív vizsgálata alapján összeállított szociogramtól.

6. ábra. A Katica nevű csoport kinetikus szociogramja

A szociogramról elmondható, hogy a csoport legnagyobb hányada magányos helyzetben van, 3 pár és 1 lánc alakzat helyezkedik el. A párokat 6 óvodás alkotja, és kizárólag lány párok, a 3 személyből álló láncot pedig fiúk alkotják. Összesen 9 személy, ami a csoport 28%-a alkot alakzatot, a többi 23 gyerek magányos, ami a csoport 72 %-a.

A lánc alakzatot a 22-es, 9-es és 3-as kisfiúk alkotják. Itt megemlítenéd, hogy a 22-es és 3-as csoporttagok, a kérdőív alapján összeállított szociogramon is tagjai a lánc alakzatnak.

Párokat a 19-es és 20-as, 24-es és 11-es valamint az 1-es és 12-es kislányok alkotnak. Közülük a 24-es 11-es kislánypár a kérdőív alapján összeállított szociogramon kétszeres kölcsönös kapcsolattal rendelkezik.

A magányosok csoportját a következő sorszámú óvodások alkotják: 2-es, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es, 8-as, 10-es, 13-as, 14-es, 15-ös, 16-os, 17-es, 18-as, 21-es, 23-as, 25-ös, 26-os, 27-es, 28-as, 29-es, 30-as, 31-es, 32-es.

Mutatók kiszámítása

I. A társas helyzet arányítása

Magányos	Páros helyzetűek	Lánchelyzet	Csillaghelyzet	Zárt alakzatok	
				Háromszög	Négyszög és nagyobb alakzat
23	6	3	-	-	-
72%	19%	9,3%			

4.táblázat. A társas helyzet arányítása a kinetikus szociogram alapján

Elmondható, hogy a kérdőívek alapján elkészített szociogramhoz képest a kinetikus szociogramban a 18-as, 21-es és 31-es óvodások az lán és a pár alakzatokból magányos helyzetbe kerültek, viszont a 20-as, 1-es és 9-es gyerekek bekerültek a peremhelyzetből a pár vagy lán alakzatba.

II. Kohéziós mutató

a) Kölcsönösségi index

Az elkészített kölcsönösségi táblázat alapján kiszámítottam a *kölcsönösségi indexet*, melynek átlagértéke 85 – 90%. A mi esetünkben ez a mutató alacsony, mivel csak 31,25%, viszont magasabb, mint a szociometriai felmérés alapján eredményül kapott mutató értéke.

b) Sűrűségi index

Ez mutatja, hogy hány kölcsönös kapcsolat jut egy személyre. A kölcsönös kapcsolatok és a csoporttagok számának aránya, adja meg számunkra a sűrűségi indexet, melynek átlaga 0.9 – 1. Az egy körüli érték azt mutatja, hogy átlagosan két barátja van mindenkinek. A mi esetünkben ez a

mutató is alacsony, mindössze 0,3. Szintén nagyobb, mint a kérdőíves kölcsönösségi táblázat alapján.

c) Kohéziós index

A kinetikus szociometria alapján a kohéziós index 2 %, ami nagyon alacsony mutató, az átlagos 10 – 13 %-os mutatóhoz viszonyítva. Azonban majdnem duplája a kérdőíves szociogramban eredményül kapott mutatónak. Ez azt árulja el a csoportról, hogy nagyon kicsi az együttes élmény, az összetartozás élménye. A két adat azt mutatja, hogy az adott esetben laza szerkezeti típusról beszélünk.

d) Viszonzott kapcsolatok mutatója

A kinetikus óvodarajz alapján elkészített kölcsönösségi táblázat adataiból megkaptuk, hogy ez a mutató 15,8 % -os, ami az átlaghoz számítva, ami 40 – 50%, rendkívül alacsony.

A Katica csoport szociometriai mutatói a két szociogram alapján eltérnek egymástól. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban mutatjuk be.

		Kérdőíves szociogram	Kinetikus szociogram
Kohéziós mutatók			
-	Kölcsönösségi index:	34%	31,25%
-	Sűrűségi index	0,4%	0,3%
-	Kohéziós index	2,4%	2%
-	Viszonzott kapcsolatok mutatója	18, 7%	15,8%
Szerkezeti típusok			
-	Magányos	22 fő (69 %)	23 fő (72%)
-	Páros szerkezetűek	4 fő (12,5%)	6 fő (19%)
-	Lánchelyzet	6 fő (19%)	3 fő (9,3%)
-	Csillaghelyzet	-	-
-	Zárt alakzatok:		
	<i>háromszög</i>	-	-
		-	-

<i>négyszög</i>			
-----------------	--	--	--

5.táblázat. *A kérdőíves és kinetikus szociogram adatainak összehasonlítása*

A két táblázat alapján levonható az a következtetés, hogy a mutatók száma a kérdőíves szociogramon magasabb, bár összevetve a két adatot mindkettő alacsony az átlaghoz képest.

Összességében elmondható, hogy óvodás korban a társas kapcsolatok még kezdetleges szinten, kialakulóban vannak. Azonban az óvodáskor társas formációi már egyértelműen hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit és a csoportdinamikai törvényszerűségeket. A társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak. Az összejövetelek kezdetben néhány tagból állnak, és csak rövid ideig működnek, Nem állandóak, és nem is szorosak. Az ilyen korú gyerekek könnyen szőnek kapcsolatokat. Egyetlen – egy együttlét is elég ahhoz, hogy a gyerek a másiaktól legkedvesebb játszótársának vagy legjobb barátjának mondhatja. Akár minden játékra vagy tevékenységre van egy legjobb barátja vagy játszótársa. A kapcsolatoknak szituatív jellege van, ami a összefügg a gyermeki tudat szintkülönbségeivel. Három – hat év közötti gyerekeknél a különböző tevékenységek, léhelyzetek nem függenek össze, nem alkotnak összefüggő rendszert, hanem külön tudatszinteken bukkannak fel. A kontaktushelyzet kötött jellege teszi lehetővé, hogy az óvodások könnyen váljanak hűtlenné kapcsolataikhoz (Mérei, 2011, 203 – 205.).

A kutatás során a két szociogram egyazon napon készült, mégis találunk benne különbségeket, ami szintén az óvodás gyerekek kapcsolatainak változékonyságaira utal. Központi szerkezet egyik szociogramon sem található, ugyan így nincsenek központi személyek sem. Így a periféria sem létezik igazából, hiszen arról csak a központ megléte esetében beszélhetünk. A csoport szerkezetét tekintve halmaz, laza és szituatív kapcsolatokkal.

A szociometriai mutatók jelentősen alacsonynak bizonyultak. Ennek egyik oka, az, hogy a csoport mindössze 59% lett kikérdezve, a korukra való tekintettel. 4 – 6 év között gyerekek vettek részt tehát a vizsgálatban. Összességében elmondható, a csoportban uralkodó rangsorokat, hierarchiákat valamint a csoport *jelentős és kevésbé jelentős* tagjait is megismerhettem.

Említésre méltó azonban, hogy a csoportban 6 gyerek kapcsolata – a 3-as, 11-es, 12-es, 19-es, 22-es, 24-es gyereké – mindkét szociogramon megjelenik. Ezek a gyerekek nagycsoportba tartoznak. Ebből levonható a következtetés miszerint a 6 évesek társas viszonyai egyre inkább kifejlődnek, kezdenek tartósabbá válni. Az 1-es, 9-es, 15-ös, 18-as, 20-as és 21-es és 31-es gyerekek azok, akik legalább az egyik szociogramon társas viszonyal rendelkeznek. Tehát összesítve 13 gyerek, ami a csoport 41 %-a, rendelkezik kölcsönös kapcsolatokkal. 59%-a pedig magányos pozícióban helyezkedik el.

Összefoglalás

Az ember társas lény, élete folyamán szinte minden helyzetben rá van utalva a közösségre. A megélt társas kapcsolatok – leginkább gyermekkorba – erősen befolyásolják a gyermek épp kialakulóban lévő személyiségét. A társas kapcsolatok a kötődésben gyökereznek, amely már korábban elkezdődik, min azt legtöbbször gondolnánk. A magzat méhen belüli fejlődése során már beszélhetünk kötődésről. Hidas György, Raffai Jenő és Volner Judit kifejezésével élve „lelki köldökzsinór” köti össze az anyát és magzatját. Az anya – gyermek kapcsolat nem veszti el jelentőségét később sem.

A család kötődései után az intézményes nevelés kapcsolatai válnak személyiségformálóvá. A családon belüli kapcsolatok alapjául szolgálnak a társas kapcsolatoknak, amelyek már óvodás korban elkezdődnek és a gyerek növekedésével egyre inkább kifejlődnek. Először a gyerekek egymástól függetlenül, más-más játékban vesznek részt. Ekkor az azonos hely, az együttlét a csoportosulás legfőbb szervezője. Később, az együttes mozgás szakaszában a kölcsönös mintakövetés adja az összetartozás lényegét. Eggyel magasabb szinten valamilyen érdekes tárgy körüli összeverődésből alakulhatnak ki rövid ideig tartó társulások. Négy-öt éveseknél pedig már megfigyelhető a közösen végzett tevékenység, és ettől kezdődően megjelennek a lényeges csoportszerepek is. Kisiskolás korban már nagyon jól megfigyelhető a társak iránti érdeklődés, a kommunikáció és interakció, valamint a együttműködés.

A dolgozatom első részében tehát az anyaméhtől kezdve kisiskolás korig bemutatásra kerülnek a kötődések, társas kapcsolatok mibenléte.

A rajzvizsgálat és szociometria módszerére külön fejezeteket szenteltem, melyben bemutatásra kerül a rajzvizsgálat valamint a szociometriai felmérés módszere, kritériumai és elvégzésének feltételei. Említésre méltó Vass Zoltán, a rajzelemzés megteremtőjének neve, valamint Moreno neve, aki a szociometriai felméréseket elsőként alkalmazta. A vizsgálatomban azonban a Mérei által továbbfejlesztett és részletesebben kidolgozott több szempontú szociometriai felmérést alkalmaztam.

Munkám során a szakirodalmat gazdagon felhasználva kutattam én is az óvodás korú gyermek társas kapcsolatait. Felmérésem során egy 32 fő csoport 19 tagjával készítette szociometriai felmérést és kinetikus rajzvizsgálatot. A szociometriai beszélgetés adatait kölcsönösségi és gyakorisági táblázatba foglaltam, a rajzvizsgálat adataiból szintén kölcsönösségi táblázat készült, amely alapján sikerült felrajzolnom két szociogramot.

Eredményeimet összefoglalva elmondhatom, hogy a két szociogram – bár ugyan azon a napon készültek – mutatnak különbségeket. Központi szerkezet egyik szociogramon sem található, ugyan így nincsenek központi személyek sem. A szerkezete halmazszerű, sok a magányos személy. A kapcsolatok pedig laza szerkezetűek és szituatívak. A csoportból 6 hat éves gyerek kapcsolata mutatkozott meg mindkét vizsgálat során. Ez arra utalhat, hogy a társas kapcsolatoknak ők már magasabb szintjén helyezkednek el.

A munkám során elértem kitűzött célomat. Sikerült megbizonyosodnom arról, hogy az óvodában is végezhető szociometriai beszélgetés és rajzvizsgálat. Bár a szociometriai mutatók jelentősen alacsonynak bizonyultak, összességében elmondható, a csoportban uralkodó rangsorokat, hierarchiákat valamint a csoport *jelentős* és *kevésbé jelentős* tagjait is megismerhettem.

Резюме

Людина є соціальною істотою, протягом свого життя вони залежать від суспільства. Соціальні міжособистісні стосунки особливо в дитинстві, мають велике значення для розвитку особистості. Дитина ще в утробі матері починає до неї прив'язуватись, що проявляється в подальшому житті. Зв'язок матері та дитини не втрачає значимості в подальшому.

На основі дитячо-батьківських відносин вже в садочках формуються міжособистісні стосунки з однолітками. Спочатку діти в незалежності один від одного приймають участь в різних іграх. Пізніше повторення поведінки друг- друга призводить до групувань. після цього етапу появляються угрупавання увага якої сконцентрується на одному з інтересних придиетів. В віці 4 – 5 років можемо спостерігати за групою дітей, які займаються з одною справою. Дітей молодших класів спроможні до співпраці. Для ознайомлення з методикою з аналізу малюнків та соціометрії присвятила окремі розділи. В цих розділах зустрічаються такі ім'я як Ваш Золтан, Морено та Мерей.

Під час роботи я глибоко вивчала наукову літературу про міжособистісні стосунки дітей, також дослідила відносини в групі дитячого садочка. В даному дослідженні використала дві методики: соціометрію та аналіз малюнків. До соціометричного дослідження відносилося анкетування, в данному випадку усно, та формування таблиці на основі отриманих даних. В подальшому на основі таблиці взаємності створення соціограми. На основі малюнків також створили таблицю взаємності та задля її ілюстрації також створили соціограму.

На основі отриманих даних можу зазначити, що дві соціограми багато в чому відрізнялись. Це може означати, що в молодшому шкільному віці притаманні короткотривалі та гнучкі зв'язки. Також це можна пояснити що в цьому віці діти більше керуються емоціями та почуттями. Та все ж існують в даному класі і сталі зв'язки за двома соціограмами. Про них можемо сказати, що їх об'єднують сильніші зв'язки. Під час роботи я досягла власної мети дослідити міжособистісні зв'язки в групі дитячого садка. Я змогла удостоверитися в тому, що і з дітьми дошкільного віку можливе проведення соціометричної бесіди та аналіз кінетичних малюнків. Крім цього я змогла побачити їхню ієрархію серед дошкільників, лідерів та витіснених серед них

Felhasznált irodalom

1. Adler, A.: *Emberismeret*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1990.
2. Andorka, R.: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
3. Atkinson R. – Hilgard E. : *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
4. Bálint, A. : *Anya és gyermek*. Budapest, Párbeszéd Kiadó, 1990.
5. Berghauer-Olasz, E.: *A kinetikus iskolarajz mint közösségek rejtett kapcsolatainak feltáró módszere. Doktori értekezés*. Pécs, Kézirat, 2016.
6. Bergman, A.: *Az anyaöltől a külvilágig: a tér használata szeparációs – individuációs fázisban*. In: Péley B. (Ed): *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2004.
7. Bowlby, J. : *A biztos bázis*. Budapest, Animula Kiadó, 2009.
8. Buda B. : *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
9. Cole M. - Cole R. Sh.: *Fejlesztéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
10. Feuer M.: *A testvérkapcsolatok jelentősége*, In: *Család, gyermek, ifjúság*, 1988/2.
11. Forgács J.: *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.
12. From E.: *A szeretet művészete*. Budapest, Háttér Kiadó, 2012.
13. Ericson, E. H.: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
14. Hardi I.: *Dinamikus rajzvizsgálat*, Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt, 2002.
15. Hidas Gy. – Raffai J. – Vollner J.: *Lelki köldökzsinór*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013.
16. Horst P.: *Testvérek – szeretet és versengés – életünk leghosszabb kapcsolata*, Nordex Kft. Dialog Campus Kiadó, 2015.
17. Inántsý – Papp J. – Máth J.: *A szülőkhez való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok*. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2004/2.
18. Kast V.: *A személyiség születése*. Budapest, Park Kiadó, 2006.
19. Kelemen L.: *Pedagógiai Pszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
20. Kiss T. (1967): *Gyermeklélektan*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1967.
21. Kósáné Ormai V.: *Fejlesztéslélektani vizsgálatok*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1985.
22. Kósa É. – Vajda Zs. : *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2005.
23. Lengyel Zs.: *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.

24. Lengyel Zs.: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2002.
25. Mészáros A. : *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága. Egyetemi és főiskolai tankönyv*, ELTE Eötvös Kiadó, 2002.
26. Mérei F. – Binét Á.: *Gyermeklélektan*. Budapest, Gondolat, 1981.
27. Mérei F. : *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
28. Mérei F.: *A társkapcsolatok megszilárdulása. Csoportlélektani vizsgálatok óvodában*. In: *Társ és csoport: Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
29. Mérei, F.: *Szociometria, a mikromiliő szociálpszichológiai vizsgálata*. In: *Orvosi pszichológia*. (Ed: Tariska István), Budapest, 1974.
30. Mérei, F.: *Társ és csoport*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
31. Mönks, F. - Knores A.: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Urbis Könyvkiadó, 2004.
32. Pléh Cs. – Borsoss O.: *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
33. N. Kollár K. – Szabó É. : *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
34. Pálffy K. : *Bevezetés a Pszichológiába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1989.
35. Péley, B.: *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2004.
36. Proklábné Balogh K. : *Iskolapszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
37. Ranschburg J. : *Én és a többiek*. Saxum Kiadó Kft, 2012.
38. Ranschburg J.: *Rögök az úton*. Alföldi nyomdi, Saxum Kiadó, 2007.
39. Raffai J. : *Megfogantam tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben*. Budapest, Útmutató Kiadó, 2000.
40. Stocker A. – Hargitai R.: *Az anya – magzat kötődés narratív pszichológiai vizsgálata*. 2007.
41. Sehringer, W.: *Érzelmek diagnosztikája gyerekekrajzok alapján? Módszertani vonatkozások. Egy képzési és gyakorlati útmutató vázlat*. In: *Lelki folyamatok dinamikája*. (Ed: Sehringer, W. – Vass, Z.) Budapest, Flaccus Kiadó, 2005.
42. Stern, N. D. : *A csecsemő személyközi világa*. Budapest, Animula Kiadó, 2002.
43. Teuer Mária: *A testvérkapcsolatok jelentősége*. In: *Család, gyermek, ifjúság*. 1988/2.
44. Vajda Zs.: *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest, Heliko Kiadó Kft, 2006.
45. Vajda, Zs. – Kósa, É.: *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
46. Vass, Z. : *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai*, Budapest, Flaccus Kiadó, 2013.
47. Vass, Z.: *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései*, Budapest, LHarmattan, 2011.

48. Vass,Z.: *A psychological interpretation of drawings and paintings. The SSCA method: A systems analysis approach*. Budapest, Alexandra, 2011.
(<http://www.freado.com/read/11970/a-psychological-interpretation-of-drawings-and-paintings>)
49. Vass, Z.: *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései - szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan, 2011.
50. Vekerdy T. : *Az óvoda és az első iskolai évek – a pszichológus szemével*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.
51. Zsolnai An: *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest, 2001.
52. Zsolnai A.: *A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze*. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 1987.
53. Zsubrits A.: *A kisgyermek kötődérendszerének az alakulása*. In: *Képzés és Gyakorlat* 10. évfolyam 2012. 3-4.

Ábrák jegyzéke

1. ábra. A differenciálási elmélet sematikus ábrázolása.....	11
2. ábra A párhuzamosság elméletének sematikus ábrázolása.....	12
3. ábra. A szelf érzés formái	19
4. ábra. A Katica nevű csoporttal végzett szociometriai beszélgetés alapján elkészített szociogram	44
5. ábra A Katica nevű csoport tagjainak kölcsönös és viszonzatlan kapcsolatainak százalékokban kifejezett aránya a kérdőíves szociogram alapján.....	46
6. ábra A Katica nevű csoport kinetikus szociogramja	55

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. Bowlby elmélete a kötődés kifejlődéséről az első két évben10
2. táblázat. Mérei által vizsgált spontán csoportosulásokban megfigyelt 2,5 – 3 éves kortól a 6 – 6,5 éves korú gyermekek a csoportosulásnak fejlődési stádiumai...27
3. táblázat A társas helyzet arányítása.....50
4. táblázat. A társas helyzet arányítása a kinetikus szociogram alapján..... 56
5. táblázat. A kérdőíves és kinetikus szociogram adatainak összehasonlítása57 - 58

Mellékletek

1. számú melléklet. Kérdőív (Szóbeli kikérdezés vázlata)

2. Ki a legjobb barátod?
3. Ki az a gyerek a csoportból, akivel a többiek a legjobban szeretnek játszani?
4. Ki a legügyesebb a foglalkozásokon? (Ki aplikál a legszebben)
5. Ki az, akit meghívnál a szülinapodra?
6. Ki az, akivel a többiek nem szeretnek játszani?
7. Ki mellett szeretsz ülni a foglalkozásokon?